

FRIEDRICH NIETZSCHE

KORSZERÚTLEN ELMÉLKEDÉSEK

Harmadik rész

Schopenhauer mint nevelő

Fordította: Wildner Ödön és Nagy Sándor
A fordítást az eredetivel egybevetette:
Csejtei Dezső és Gáspár Csaba László

Friedrich Nietzsche 1844-ben született Röckenben. 1858–64 között gimnáziumi tanuló a Naumburg melletti Schulpfortában. 1864-től a bonni egyetemen tanul teológiát és klasszika-filológiát; tanulmányait 1865-től Lipcsében folytatja. 1869-ben a klasszika-filológia rendkívüli professzora lesz Baselben. Ekkor ismerkedik meg Wagnerrel is. 1870-ben önkéntesként részt vesz a francia-porosz háborúban. 1879-ben betegségére hivatkozva feladja állását a baseli egyetemen. Ezután fölváltva Észak-Olaszországban és Svájcban tartózkodik. 1889 január első napjaiban szelleme elborul. 1900 augusztus 25-én éri a halál.

Főbb művei:

Die Geburt der Tragödie (1869–71)
Menschliches, Allzumenschliches (1876–80)
Morgenröthe (1880–81)
Die fröhliche Wissenschaft (1881–82)
Also sprach Zarathustra (1883–85)
Jenseits von Gut und Böse (1884–85)
Zur Genealogie der Moral (1887)
Götzen-dämmerung (1888)
Der Antichrist (1888)
Ecce homo (1888)

A **Schopenhauer mint nevelő** című írás a Korszerűtlen elmélkedések III. esszéjeként 1874-ben keletkezett. Az esszét Wildner Ödön fordításában 1922-ben már kiadták (Budapest: Világkönyvtár). A fordítás azonban hiányos (bizonyos szakaszok mellett az egész 8. fejezet hiányzik). Jelen kiadásban a teljes szöveget adjuk, mégpedig úgy, hogy Wildner Ödön fordítását lényegében változatlanul hagytuk, a hiányzó részeket pedig Nagy Sándor fordításában pótoljuk. (A pótlásokat szögletes zárójelben közöljük.)

Az^o utazó, aki sok országot, népet s több világrészt is meglátogatott és akitől megkérdezték, mely emberi tulajdonságot talált meg mindenhol, ezt felelte: a hajlamot a lustaságra. Sokan úgy vélik, helyescbben, igazabban mondhatta volna: mindnyájan félénkek. Elbúvnak szokások és vélemények mögé. Alapjában véve, mindenki bölcsen tudja, hogy csak egyetlenegyszer, mint unikum, jött a világra s hogy semmiféle s még oly különös* sem fog másodszor oly csodátalkaságot, – amilyen ő, – egységgé, – amilyen ő, – összekockáznⁱ, s ő tudja ezt, de a rossz lelkiismeret leple alá rejti, – s ugyan miért? A szomszédtól féltében, aki a konvenciót követeli s magát is ebbe burkolja. De mi kényszeríti az egyént, hogy féljen a szomszédjától, hogy nyájszerűleg gondolkozzék és ne örüljön a maga egyéniségének? Egyesek, a ritkák esetében talán szemérem. A többséget azonban kényelmesség, restség készteti, röviden: az a hajlam a lustaságra, amelyről az utazó beszélt. Igaza van: az emberek még lustábbak, semmint félősek, s éppen attól a teherből, bajoskodástól félnek legjobban, amelyet elhagyó becsületesség és meztelenség róna vállaikra. Csupán a művészek gyűlölik ezt a maga-elhagyó kódorgást kikölcsönzött vélemények és ránkaggatott nézetek mezében, s leleplezik a mindenki titkát, rossz lelkiismeretét, azt a tételt, hogy minden ember egyszeri csoda. Ők meg merik nekünk mutatni az embert, hogy az utolsó izommozgásig milyen ő maga, csak ő maga, sőt, mi több, hogy ő páratlansága szigorú következettséggel mily szép és méltó a szemléletre, mily új és hihetetlen, mint a Természet minden műve s korántsem unalmas. Ha nagy gondolkozók megvetik az embert, lustaságát vetik meg: mert ez teszi őt gyári portékává, közömbössé, méltatlanná érintkezésre, tanításra. Az az ember, aki nem akar a tömeghez tartozni, mindössze szűnjék meg maga iránt kényelmeskedni; kövesse lelkiismeretét, amely feléje kiáltja: „Légy önönmagad! Mert most mindazzal, amit teszesz-vesesz, gondolkozol, kívánsz, – nem vagy Te!”

Minden ifjú lélek éjjel-nappal hallja ezt az intő szöveget és megremeg tőle; mert megsejti öröktől fogva neki mért boldogságát, ha valódi fölszabadítására gondol. S ehhez a boldogsághoz semmiképp sem lehet hozzásegíteni, valamíg idegen vélemények és a maga félelme verik békóba. S mily vigasztalan és értelem nélküli az élet e nélkül a felszabadulás nélkül! Nincs a teremtésben sivárabb és visszataszítóbb, mint az az ember, aki kitért génusza elől, s csak jobbra-balra, előre-hátra, mindenfelé sandít. Az ilyen embert végezetre megfogni sem lehet, mert magnélküli merő külsőség; töredező, kipingált, fölfűtt mez, kendőzött kísértet, amely még félelmet s bizonyára szánalmat sem bír fölkelteni. S ha a lustáról joggal mondják, hogy megöli az időt, úgy az olyan korszak is, amely üdvét a közvéleményben, azaz: magán-lustaságban keresi,² azt a komoly aggodalmat ébreszti, hogy csakugyan megöli az Időt, amit úgy értek, hogy kitöröltetik az Élet igazi fölszabadításának történetéből. Mily undornak kell a későbbi nemzedékeket elfognia, ha ennek a kornak hagyatékával kell majd foglalkoznia, amikor nem húsból-vérből való elcven emberek, hanem csak embereknek látszó közvéleményeket valló vázak kormányozták a világot; miért is korunk valamely késő utókor szemében a történelem legsötétebb, legismeretlenebb, mert legkevésbé emberi fejezetként fog jelentkezni. Járok-kelek városaink új utcáin s elgondolom egy évszázad múlva mennyire nem fog már egyetlen sem állni ezek közül az undok házak közül, miket a közvélemény nemzedéke épített, s hogy akkor bizonyára ezeknek a házépítőknek véleménye is mennyire összeomlottak már. Ebben mily remények duzzaszthatják mindazokat, akik nem érzik magukat ez idők polgárainak: mert ha ez idők polgárai volnának, ők is csak azzal lennének elfoglalva, hogy ezt az ő idejüket megöljék és vele együtt elmúljanak. Ők azonban nem ezt teszik; ellenkezőleg, életre akarják kelteni az Időt, hogy benne éljék tovább életüket.

Ámde, ha nem is adom a jövő reményiséget, csodás létünk éppen ebben a jelenben az, ami izmosítja bátorságunkat, hogy a magunk törvénye és mértéke szerint éljünk; az a meg-

magyarázhatatlan titok, miért élünk éppen ma, holott végtelen időnk volt máskor is keletkezni; hogy csupán az arasznyi Ma a mienk, s ebben kell megmutatnunk, miért is mivégre keletkeztünk éppen most. Önmagunk előtt kell felelnünk létünköről; ennél fogva igazi kormányosai is akarunk lenni ennek a létnek és nem engedhetjük, hogy létünk értelmetlen vakesethez legyen hasonlatos. Egy kevésbé vakmerően és veszedelmesen kell vele elbánnunk, hisz úgy a legrosszabb, mint a legjobb esetben úgyis csak elveszítjük. Miért tapadjunk ehhez a röghöz, ehhez a foglalkozáshoz, miért figyelünk csak arra, mit mond a szomszédunk? Mily kisvárosias lekötöni magunkat olyan nézetekre, amelyek pár száz mérfölddel odább már nem kötelezőek. Kelet, Nyugat csak krétavonta határok, miket azért pingáltak szemünk elé, hogy elbolondítsanak és félénkekké tegyenek. Az ifjú lélek így szól magához: megkísérlem, hogy fölszabaduljak; s ekkor talán akadályozza őt, hogy véletlenül két nemzet gyűlöli egymást és hadakozik; avagy, hogy tenger választ el két világrészt; avagy köröskörül olyan hitet hirdetnek, amelyet néhány ezer év előtt még nem ismertek? Azt mondja magának: minez nem vagy Te. Senki sem verheti neked a hidat, amelyen éppen neked kell az Élet folyamán átkelni, hanemha Tenmagad. Mert akad ugyan számtalan ösvény, híd és félísten, mik készek átvinni Téged a folyón, azonban csak a lényed árán; zálogba adnád s elveszejtenéd magad. Egyetlen út van a világon, amelyen senki nem mehet kivüled. Hogy hová vezet? Ne kérdezd; végj neki! Nem mondta-e valaki: „Az ember sohasem emelkedik magasabbra, mint amikor nem tudja, hová vezetheti még az útja.”³

De hogyan találjuk meg ismét önmagunkat? Miképpen ismerheti meg az ember önmagát? Sötét, beburkolt valami ő; s ha a nyúlak hét bőre van, az ember akár hetvenhétyszer is lenyúzhatja magát, s mégsem mondhatja: „most már csakugyan te vagy ez, nem a bőröd.” Ezenfelül pedig kínzó, veszedelmes vállalkozás, ha az ember önmagát ekképpen aláássa, s lényé aknájába a legközelebbi csapáson erőszakosan akar leszállni. Mily könnyen úgy megsérülhet, hogy nincs orvos, aki meggyógyíthatná. S még több: szükséges-e ez egyáltalában, holott minden tanúságot tesz lényünköről: barátságaink, ellenségeskedéseink; tekintetünk és kézszorításunk; az amire emlékszünk, s az, amit elfelejtünk; könyveink és tollunk minden vonása. Hogy azonban a legfontosabb tanúvallomást végezzük: ime! Az ifjú lélek nézzen vissza életére és kérdezze: mit szeretetté leeddig igazán; mi vonzotta lelkedet, mi uralkodott rajta s mi boldogította egyúttal? Állítsd magad elé rendre tiszteleted e tárgyait s – meglehet – lényegük és soruk megnyilvánítja neked a törvényt, tulajdon Magad törvényét. Hasonlítsd össze ezeket a tárgyakat, nézd, mint egészítik ki, bővítik, fokozzák, tisztázzák egymást; mint képeznek lépcsőt, melynek fokain Te leeddig Magad magadhoz fölhágtál. Mert igazi lényed nem mélyen Benned rejlik, hanem mérhetetlenül magasán Fölötted, vagy legalább is afölött, amit rendesen Énednek veszel. Igazi nevelőid és képzőid árulják el Néked mi a lényed ősi értelme és alapanyaga, valami egészen nevelhetetlen és képezhetetlen, de mindenesetre sohasem hozzáférhető, kötött, bénult: nevelőid nem lehetnek Néked mások, mint fölszabadítóid. S ez minden művelés titka: nem ad mesterséges tagokat, viaszorrot, pápaszemezett szemet. – sőt az, ami ezeket adná, csak fonákja a nevelésnek. Ellenben művelés; fölszabadítás, minden gyom, törmelék, a zsenge növényesírá elpusztítására törő pondró eltávolítása, fény és meleg kisugárzása, éjszakai csó szeretetteljes zuhogása; a természet utánzása és imádata, amennyiben anyai és irgalmas az érzülete, viszont a Természet tökéletesítése, amennyiben megelőzi kegyetlen és irgalmatlan rohamait s jóra fordítja azokat, midőn fátyolt borít mostoha-érzületének szomorú esztelenségének nyilvánulásaira.

Bizonyos, van más mód is önmagunk megtalálására, arra, hogy magunkhoz jöjjünk a kábulásból, melynek borús felhőjébe vagyunk fogódva rendesen; de nem ismerem jobb módját, mintha nevelőinkről s képzőinkről gondolkozunk.

Ennél fogva ma emlékezni akarok amarról az egyik tanítómról és nevelőmesteremről, akivel dicsekedhetem: *Schopenhauer Arthur*tól, – hogy később másokról is emlékezzem.

2.

Ha le akarom írni, mily esemény lett számomra az az első pillantás, melyet Schopenhauer írásaiba vetettem, szabad lesz egy kicsit ifjúságom egyik, talán mindennél gyakoribb és nyomósabb képzeténél időznöm. Ha azelőtt kényem-kedvem szerint csapongtak a vágyaim, elgondoltam, vajha levénne a Sors a vállamról önnönmagam nevelésének szörnyű fáradságát és kötelességét: azáltal, hogy kellő időben nevelőmre találnék egy filozófusban, egy igazi filozófusban, akinek minden további meggondolás nélkül engedelmeskedhetném, mivelhogy jobban bíznám benne, mint önmagamban. Azután így tűnődtem: vajon mely elvek szerint nevelne téged, s megfontoltam, vajon mit is szólna a nevelés korunkban igen divatos két elvéhez. Az egyik azt követeli: a nevelő ismerje föl jókor növendéke sajátos erejét s azután irányítson minden erőt, nedvet, napsugarat éppen oda, hogy azt az egy erényt kellő érzésre s termékenységre segítse. A másik elv viszont azt kívánja, hogy a nevelő minden meglevő erőt vegyen gondjába s úgy ápolja azokat, hogy egymással harmonikus viszonyba kerüljenek. De hát azt, akinek határozott hajlama van az ötvösségre, erőszakolni kell-e a zenére? Igazat adjunk-e a Benvenuto Cellini atyjának, aki fiát egyre csak a „kedves kürtöcské”-vel, tehát azzal kínoztatta, amit fia az „átkozott füttyölő”-nek hívott?¹ Nem, ezt nem lehet helyeselni ilyen erős és határozottan jelentkező tehetségeknél, s így a harmonikus kiképzésről szóló ama maximát talán csak gyöngébb természeteknél lehet alkalmazni, akikben ugyan egész sereg szükséglet és hajlam székelt, azonban azok, egyenkint és összesen véve sem jelentenek valami sokat? Ámde egyáltalában hol találjuk meg jobban a harmonikus egységet és a sok hangzatú összecsengést az egy természetben, hol csodáljuk jobban a harmóniát, mint az olyan emberekben, aminő Cellini is volt, akikben minden, megismerés, vágy, szeretet, gyűlölet, minden egy középpont, gyökeres erő felé törekszik, s amidőn éppen ennek az eleven középpontnak kényszerítő és uralkodó túlhatalma hozza létre az ide-oda, föl- és le ingázó mozgások harmonikus rendszerét? – Avagy talán ekképpen az a két elv nem is ellentét? Talán csak azt mondja az egyik: legyen az embernek középpontja, s a másik: legyen kerülete is? Az álmodtam nevelőfilozófus bizonyára nemcsak fölfedezné a középponti erőt, hanem meg is tudná gátolni, hogy az egyéb erők ellen rombolólag hasson; mi több, nevelési munkája feladatául azt láttam, hogy az egész embert elevenen mozgó nap- és bolygórendszerre alakítsa és fölismerte magasabb mechanikájának törvényét.

Közben azonban hiányát éreztem ennek a filozófusnak s próbálkoztam ezzel is, azzal is. Láttam, mily nyomorultul vagyunk mi, mai emberek, a görögökhöz, rómaiakhoz mérten, ha csupán a nevelési feladatok komolyan s szigorúan vevését tekintjük is. Befuthatod szíved ilyen szükségletével akár kerek Németországot, különösen minden egyetemét, s mégsem találod meg, amit keressz; hisz még sokkal alacsonyabb és egyszerűbb kívánságaid sem elégtük ki ott. Ha például a német ember komolyan akarna szónoknak, írónak készülni, sehol sem találna mestert és iskolát. Úgy látszik, nálunk még nem gondolták végig, hogy a szónoklasi és írás: művészetek, miket nem lehet a leggondosabb vezetés és a legverejtékesebb tanulóévek nélkül elsajátítani. A kortársak fennhéjázó magukkal-betelesét pedig mi sem mutatja világosabban és szégyenletesebben, mint a nevelőkkel és tanítókkal szemben támasztott igényeik félig fukar, félig gondolat nélkül való szegényessége. Még legelőkelőbb s legtanultabb embereink is mi mindent vesznek be házitanítóknak! Az elcsavart fejek és elavult berendezések mi furcsa gyűjteménye viseli gyakran a gimnázium nevét, s mi jónak találják! Mivel kell mindnyájunknak beérnünk a legmagasabb képző intézet, az egyetem tekintetében! Micsoda vezetőik, micsoda intézmények viszonyítva ahhoz a nehéz feladathoz: embert emberré nevelni! Még a német tudósok sokat csodált szakmódszere is mennyire mutatja, hogy elsősorban tudományukra, s nem az emberségre gondolnak; azt nevelték beléjük, mint áldozzák föl magukat a tudománynak s mint neveljenek ugyanerre újabb és újabb nemzedékeket. A tudománnyal való közlekedés – ha nem vezeti és korlátozza a nevelés valamely magasabb alapelve, hanem a „mentől több, annál jobb” elvénél fogva csak egyre féktelenebbé válik – a

tudósra nézve bizonyára éppoly káros, mint az az erkölcsre a laissez faire közgazdasági tan-
tétéle. Ki tudja még manapság, mily súlyos probléma az olyan tudós nevelése, akiben ne ál-
doztassék föl, akiből ne száráttassék ki végképp az emberség? Pedig ez a nehézség szemmel
látható, csak arra a sok példányra kell figyelni, akik azzal, hogy meggondolatlanul és túl korán
adták fejüket a tudományra, elgömböedtek és púppal tüntették ki. De minden magasabb
nevelés hiányának van még egy fontosabb, veszélyesebb és mindenekelőtt sokkal általánosabb
bizonyosága. Ha mindjárt nyilvánvaló, miért nem lehet most valakit szónokká, íróvá nevelni, –
mert t.i. számukra nem akad nevelő; – ha majdnem épp ilyen világos, miért kell a mai tudós-
nak görbévé nőnie, – mert t.i. a tudományra, tehát valami emberség nélkül szűkölködő abszt-
rakt dologra bízzák a nevelését, – kérdezzük meg végre: de hát ugyan, hol leljük mi
valahányan, tudósok-tudatlanok, előkelők-közemberek erkölcsi mintaképeinket és
hírességeinket kortársaink között, hol leljük korunk minden alkotó erkölcsének látható som-
más fogalmát? Hová lőn egyáltalában minden gondolkodás az erkölcsi kérdésekről, melyekkel
pedig minden nemesebb fejlettségű társadalom minden időkben foglalkozott? De ma már
nincs olyasfajta híresség, sem olyasféle tűnődés. Valóban csak azon az öröklött erkölcsi tőkén
tengődünk, amelyet elődeink halmoztak föl, s amelynek gyarapításához nem, hanem csak
elfecséreléséhez értünk, s a mi társaságunkban az ilyen dolgokról vagy nem is beszélnek, vagy
pedig csak undort keltő naturalista gyakorlatlansággal és tapasztalatlansággal beszélnek. Így
történt, hogy iskoláink és tanítóink egyszerűen szemet húnytak az erkölcsi nevelésre, vagy
pedig beérik alakszerűségekkel: s az „erény” olyan szó, amely a tanítóban és tanítványban már
egyetlen gondolat sem ébreszt; ősi szó, amelyen már csak mosolyogni lehet s még rosszabb,
ha még csak nem is mosolyognak, mert akkor álorcát viselnek.

Ezt a bágyadtszívsűséget és minden erkölcsi erőknél ezt a sekélységét bajos és
szövevényes megmagyarázni, mégis, aki fontolóra veszi a győztes kereszténységnek az antik
világra gyakorolt hatását, az nem fogja elhanyagolhatni lehanyaglásának, korunkban egyre
valószínűbbé váló sorsának visszahatását sem. Esménye magasságával olyan fölénybe került
az antik erkölcsrendszerek és a valamennyiükben uralkodó természetesség fölött, hogy ezzel a
természetességgel szemben eltompultak és undort érezték az emberek; utóbb azonban,
amidőn még fölismerték ugyan a jobbat és magasabbrendűt, de gyakorolni már nem bírták, a
jóhoz és magashoz, azaz az antik erényhez sem tudtak már visszatérni, bárhogyan erőlködtek
is. A kereszténység és antik közti ide-oda imbolygásban, egy beijedt és képmutató ál-
keresztény erkölcsiségben és ugyancsak bátoratlan és elfogódott antikizálásban él a modern
ember és rosszul érzi magát; az átöröklött félelem a természetestől, s a vágyódás, hogy
valamiben támaszra találjon, megismerése, tehetetlensége, amely jó és jobb közt ide-oda tán-
torog: mindez oly békétlenséget és zavarodást okoz a modern lélekben, hogy ez meddőségre
és örömtelenségre ítéli. Sohasem volt nagyobb szükségünk erkölcsi nevelőkre és sohasem volt
kisebb a valószínűség, hogy találunk is ilyeneket. Az orvosok is akkor forognak a legnagyobb
veszedelemben, mikor legnagyobb szükségüket érzik az emberek, t.i. nagy ragályok idején.
Hol is vannak a modern emberiség orvosai, akik olyan egészséges erőben állnának a maguk
lábán, hogy még mást is tudjanak lábontartani és kézenvezetni? Korunk legjobb egyéniségeire
is komor tompaság borul, a képmutatás és becsületesség benső harcának örök keserősége,
nyugtalan kétkedés önnönmagunkban, – s ez képtelenné teszi őket arra, hogy embertársaik
útmutatói s egyben nevelőmesterei is lehessenek.

Ímígyen csakugyan a vágyak kicsapongását jelenti, ha azt képzelem, hogy találhatok igazi
filozófust nevelőműl, aki kiemelhetne a korban rejlő elégedetlenségből, s megint megtanítana,
hogy legyenek gondolatban, életmódban egyszerű és becsületes, azaz „korszerűtlen” a legmélyebb
értelmeben; mert az ember most olyan sokszzerű és szövevényes lett, hogy kénytelen becste-
lenné válni, ha egyáltalában beszélni, nézeteket vallani s ezek szerint cselekedni akar.

Ilyen vívódás, szükségletek és kívánságok közepette ismerkedtem meg Schopenhauer-rel.

Schopenhauer azon olvasói közé tartozom, akik – elolvasván első lapját, biztosan
tudják, hogy minden többi lapját is fogják olvasni, minden szavára fognak figyelni, amit egyál-

talában kiejtett. Mindjárt bíztam benne, s ma is úgy bízom, mint ezelőtt kilenc évvel. Megértettem, mintha csak nekem írt volna, – hogy érthetően, de szerénytelenül és balgán is fejezzem ki magam. Ezért sohasem találtam benne paradoxont, bár helyel-közzel egy-egy kis tévedést. Mert mi egyéb a paradoxon, mint olyan állítás, amely nem ébreszt bizalmat, mert a szerző is igazi benne-bízás nélkül írta le, mert csak csillogni, csábítani s általában csak látszani akart vele? Schopenhauer sohasem akar látszani: mivelhogy önnönmaga számára ír és senki sem szereti, ha megcsalják, legkevésbé pedig az a filozófus, aki egyenesen törvényül állítja föl magának: ne csalj meg senkit, még tenmagadat sem! S még a tetszetős társadalmi csalással sem, amely velejár majdnem minden társalgással s amelyet az írók szinte öntudatlanul utánóznak; s még kevésbé a már tudatosabb ámitással onnan a szónoki emelvényről, a retorika mesterséges eszközeivel. Ellenben Schopenhauer önnönmagával beszél, vagy, ha mindeháron hallgatót akarunk föltettezni, gondoljunk a fiúra, akit apja oktat. Becsületes, érdes, jóakarátú nyilatkozás az a szeretettel figyelő hallgató előtt. Ilyen írók nélkül szűkölködünk! A beszélő izmos maga-jólérése már első szava hangjánál ránk árad. Hasonlóan vagyunk vele, mint mikor öreg erdőbe lépünk, mélyen lélekzünk s egyszerre jól érezzük magunkat. Itt mindig egyenletes, erősítő levegő leng; bizonyos utánózzathatlan elfogulatlanság és természetesség, minő csak olyan emberekben honol, akik a maguk egyéniségében vannak otthon és pedig mint igen gazdag ház urai, ellentétben olyan írókkal, akik maguk csodálkoznak a legjobban, ha egyszer szellemesek voltak, s akiknek előadása ettől nyugtalanná és természetellenessé válik. Schopenhauer szava épp oly kevésbé emlékeztet a tudósra, akinek tagjai természettől fogva merevek és gyakorlatlanok, akinek szűk a melle, s aki emiatt szögletesen, elfogódva és mereven jár-kel, míg viszont Schopenhauer érdes és kissé mackószerű lelke arra tanít, hogy a jó francia írók simulékonyságát és udvari kellemét ne annyira nélkülözzük, mint inkább megvessük és senki sem fedezheti föl rajta azt a majmolt, mintegy beezüstözött álfranciaságot, amelyre a német írók annyira büszkék. Schopenhauer előadása helyel-közzel Goethére emlékeztet egy kicsit; más német mintára egyáltalában nem. Mert ő tudja a módját, mint kell mélyértelműt egyszerűen, a megragadót szónokiasság nélkül, a szigorúan tudományosat pedantéria nélkül megmondani, s vajon melyik némettől tanulhatta volna ezt el? S távoltartja magát Lessing agyafúrt, túlzottan nyugtalan és – bocsánat a kifejezésért, – meglehetősen „nem német” modorától is: ami nagy érdem, mert Lessing prózai előadás tekintetében a legcsábítóbb német író. S hogy mindjárt kimondjam a legmagasabbat, amit kifejezőmódjáról mondhatok, erre idézem ezt a mondatát: „a filozófusnak nagyon becsületesnek kell lennie, hogy ne éljen költői vagy szónoki segédeszközökkel.” Hogy a becsületesség valami, sőt erény, ez persze a közvélemények korszakában a tilos magánvélemények közé tartozik. S ezért nem dicsérem, csak jellemzem Schopenhauer-t, ha ismétlem: ő mint író is becsületes, márpedig olyan ritka író az, hogy tulajdonképp gyanúpörrel kellene élni mindenki ellen, aki ír. Csupán egyetlen író ismerek, akit becsületesség tekintetében Schopenhauerrel egy fokra, sőt még fölébe teszek: ez Montaigne. Hogy ilyen ember írt, ez valóban öregbítette az örömet, hogy ezen a földön élünk. Én legalább azóta, hogy megismerkedtem ezzel a legszabadabb és legizmosabb lélekkel, úgy vagyok, hogy azt kell mondanom, amit ő Plutarkhoszról mondott: „Alig vetettem rá egy pillantást, s máris lábam vagy szárnyam nőtt tőle.”⁵ Hozzászögeződnék, ha az elé a feladat elé állítanának, mint tegyem magam otthonossá itt ezen a földön.

Schopenhauernek Montaigne-nyel még egy közös sajátága van a becsületességen kívül, t. i. a valóban földerítő vidámság. Aliis laetus, sibi sapiens.* A vidámságnak ugyanis két fajtája van. Az igazi gondolkozó mindig földerít és fölüdít, akár komolyságát vagy tréfás kedvét, akár emberi belátását, vagy isteni elnézését fejezi ki; zsémbesség, reszkető kéz, vízben úszó szem nélkül, hanem biztosan, egyszerűen, bátorsággal és erővel, talán kissé lovagmódra, keményen, de mindenesetre mint győztes; s éppen ez deríti föl legmélyebben, legbensőbben a lelkünket: a diadalmas isten látványa a szörnyetegek csapatja mellett, miket legyőzött. Ellenben az a

* Másoknak vidám, önmagának bölcs. – Ford.

derű, mellyel közepes íróknál és rövidlátó gondolkozóknál találkozunk, a magunkfajta olvasót szinte beteggé teszi, amit én például a Strauss Dávid ún. derűjénél tapasztaltam. Valóban szégyelli magát az ember, hogy ilyen derűs kortársai vannak, mert a kort és a benne élő embereket csak rossz színbe hozzák az utókor szemében. Az efféle derült legények egyáltalában nem is látják a szenvedést és a szörnyeket, pedig mint gondolkozók, azt állítják, hogy látják és küzdenek velük; derűjük csak bosszúságot vált ki, mivel hogy amit: azt szeretné elhíttetni, hogy itt győzelmet arattak. Alapjában véve ugyanis csak ott van derű, ahol diadal van; éppúgy igaz ez a valódi gondolkozókról, mint minden műremekről. Bármily rémes és komoly a tartalom, aminő a lét problémája maga is: a mű csak akkor fog nyomasztólag, kínosan hatni, ha fél-gondolkozó és fél-művész terjesztette fölébe elégtelen képessége gőzét; míg nem juthat vidámabb és jobb osztályrészünkül, mint az, ha valamely győzedelmeskedő közelében lehetünk, aki – éppen, mert a legmélyebbet gondolta el, – kell, hogy a legelevenebbet szeresse, s mint bölcs, végezetre, a szép felé hajlik. Az ilyen igazán beszél, nem dadog, nem fecseg más után; mozog és valóban él, nem olyan félős maskaramódra ahogyan a közönséges emberek szoktak élni. Ezért közelükben emberinek és természetesnek érezzük magunkat és szeretnénk Goethevel fölkiáltani: „Milyen nagyszerű, pompás is az, ami eleven; mily hozzááll az állapotához, mily igaz, mily létező!”⁶

Ezzel csupán az első, mintegy fiziológiai benyomást festem, amelyet Schopenhauer benem földézett. A természet egy képződménye legbenső erejének csodás átadását egy másikra, ami már az első és legkisebb érintkezésnél bekövetkezik. S ha ezt a benyomást utólag elemzem, három elem vegyülését látom: becsületessége, derűje, és állhatatossága benyomását. Becsületes, mert önmagához, önmagáért beszél és ír. Derűs, mert a legnehezebbet győzte le gondolkozásával. Állhatatos, mert ilyennek kell lennie. Ereje, mint láng a szélcsendben, egyenesen s könnyen száll fölfelé, nem tévelyegve; reszketés és nyugtalanság nélkül. Mindenkor megleli útját, anélkül, hogy észrevennők, hogy kereste; mintha a nehézkedés törvénye készítené, oly szilárd, gyors, oly elkerülhetetlen a futása. S aki valaha érezte, mit jelent az, hogy korunk tragelaf-emberisége* közepette egyszer egész, egyhangú, saját sarkaiban mozgó, elfogulatlan és akadályozatlan természeti lényt találunk, az megérti azon érzett boldogságot és bámulatot, hogy Schopenhauerre találtam, akit oly soká kerestem. Sajnos, csak könyvben és ez nagy hiba volt. De annál jobban igyekeztem, hogy keresztüllássak a könyvön s elképzeljem az eleven embert, akinek nagy testamentumát kellett olvasnom, s aki csak olyanokat rendel örököséül, akik többek akartak és tudtak lenni, mint csupán olvasói: t.i. fiai és növendékei is.

3.

A filozófust csak annyiban becsülöm, amennyiben példát tud adni. Kétségtelen, hogy a példája által egész népeket maga után tud vonzani; bizonyossága ennek az indus történelem, amely majdnem egyértelmű az indus filozófia történelmével. Ámde a példát nem csupán könyvekben, hanem a látható élettel kell megadni, azaz olyaténképp, ahogy Görögország filozófusai tanítottak: inkább arcjátékkal, magatartással, ruhával, étkezéssel, szokásokkal, semmint csak beszéddel, vagy éppen csak írással. Mi minden híja van még nálunk Németországban a filozófus-életnek e bátor láthatóság tekintetében! Még csak lassan-lassan szabadul föl a test, amikor a szellem már régen felszabadultnak tetszett. Márpedig csak téveszme, hogy lehet a szellem szabad és önálló, ha ez a kiküzdött korlátatlanság, – amely alapjában véve alkotó önkorlátozás – nem bizonyul be minden tekintettel, minden lépéssel,

* Tragelaphosz görögül: kecskeszarvas, fantasztikus állat, szakállas és helyenkint topos, hosszú szőrű szarvas, amelyet keleti szörnyegeken és őskori vázákön látunk ábrázolva. Itt értelme: fele-más szörny. (Ford.)

napról-napra, reggeltől estig. Kant görcsösen ragaszkodott az egyetemhez, alávetette magát a kormányoknak, megőrizte a vallásos hit látszatát, megtúrta azt kollégái és tanítványai körében: természetes tehát, hogy példája elsősorban egyetemi professzorokat és professzori filozófiát szült. Schopenhauer ellenben keveset törődik a tudósok kasztjával, elkülönül; álamtól, társadalomtól függetlenségre törekszik – íme, ez az ő példája, mintaképe, hogy a külsőségeken kezdjük. Ámde a filozófus-élet szabadságának még sok foka egyáltalában ismeretlen a németiség előtt, pedig nem lehet, hogy mindig ismeretlen maradjon. Művészeink már merészebben és becsületesebben élnek, s a leghatalmasabb példa, melyet magunk előtt látunk, – a Wagner Richárdé, – mutatja, mennyire nem szabad a géniusznak visszahőkölnie attól, hogy hadat üzenjen a fennállónak, a formáknak; ha ki akarja sugározni magából a benne élő magasabb rendet és igazságot. Persze, az az „igazság”, amelyről annyit beszélnek a tanáraink, nyilván igénytelenebb valami; nem kell attól tartani, hogy rendetlenséget és rendkívüliséget talál előidézni; kényelmesebb és kedélyes teremtés az, amely minden fennálló hatalmasságot újból és újból biztosít, hogy senkinek sem okoz semmiféle kellemetlenséget, hisz ő csak „tisztá tudomány.” Én pedig amondó vagyok, hogy a német filozófiának egyre jobban le kell tennie arról, hogy „tisztá tudomány” legyen: s éppen erre adjon példát Schopenhauer, az ember.

Merő csoda, hogy nőtt ilyen emberi példaképpé. Mert kívülről, belülről szinte köröskörül vették olyan roppant veszedelmek, mik minden gyöngébb teremést agyonnyomtak és szétforgácsoltak volna. Úgy látom, erősen az volt a színe a dolognak, hogy Schopenhauer, az ember, tönkre fog menni, hogy maradéku, legjobb esetben „tisztá tudomány”-t hagyjon maga után, de még valószínűbbnek tetszett, hogy sem ember, sem tudomány nem marad meg belőle.

Egy újabb angol író⁷ ecseteli azt a legáltalánosabb veszedelmet, amely a közönségeshez tapadó társadalomban élő nem közönséges embercket fenyegeti: „Az efféle idegenszerű természetek először meggyőrnednek, azután búskomorakká, utóbb betegkékké válnak, végül meghalnak. Egy Shelley nem élhetett volna Angliában és a Shelley-faj ott lehetetlen lett volna”. A mi Hölderlineinknek és Kleisteinknek, s tudj’ isten, még mennyi másnak, ez a rendkívüliségük lön a romlásuk; nem bírták ki az úgynevezett német műveltség klímáját, s csak olyan értermészetek, mint Beethoven, Goethe, Schopenhauer és Wagner bírtak helytállni a gáton. De mág rajtuk is meglátni a legkimerítőbb harc és görcs hatását, vonásaikon, ráncokon: lélekzésük nehezebb és hangjuk könnyen válik erőszakossá. Az a gyakorlott diplomata, aki csak futólag látta Goethet és alig beszélt vele, ezt mondta róla barátainak: „Voilà un homme, qui a eu de grands chagrins!” – amit Goethe így fordított le: „das ist auch Einer, der sich’s hat sauer werden lassen.”⁸ S hozzá teszi: „Ha pedig arcunk vonásaiból nem lehet kitörölni a kiállott szenvedések s véghezvitt tevékenység nyomát, nem csoda, ha minden, ami belőlünk és törekvésünkől fennmarad, ugyanezt a nyomot mutatja.” Íme, Goethe mondja ezt, akire a mi művelődési filisztercink, mint a legboldogabb németre mutogatnak, ama tétel bizonyosságául, hogy mégis lehetséges ő közöttük is boldognak lenni, – s ezt azzal a titkos gondolattal teszik, hogy tehát senkinek sem lehet megbocsátani, ha közöttük boldogtalannak és magánosnak érzi magát. Ennélfogva nagy kegyetlenséggel egyenesen tantételtől állították föl és gyakorlatilag is megmagyarázták, hogy minden magánosság titkos bűnt rejt. Nos, a szegény Schopenhauer szívét is nyomta valami titkos bűn, t. i., hogy többre becsülte a filozófiáját, mint kortársait; s még hozzá elég szerencsétlen volt, hogy éppen Goethe révén tudta, hogy filozófiáját csak úgy mentheti meg, ha mindenáron megvédi a kortársaitól való tekintetbe nem kevés ellen. Mert van az inkvizíciós cenzúrának egy neme, amelyben a németek, Goethe véleménye szerint, sokra vitték: „megtorhetetlen, néma hallgatás” a neve. Ezzel máris elérték annyit, hogy főműve első kiadásának legnagyobb része makulaturába került. Az a fenyegető veszély, hogy nagy tette egyszerűen a tekintetben nem vevés révén meg nem tetté sülyed, borzasztó és nehezen fékezhető nyugtalanságba ejtette. Nem mutatkozott egyetlen jelentős híve sem. Elszomorít annak a látványa, mint vadássza a legkisebb nyomot, hogy kezdik-e is-

merni; s abban, ahogyan végül hangosan, sőt túlhangosan triumfálhat azon, hogy most már csakugyan olvassák őt („legor et legar”), van valami fájdalmasan megkapó. Éppen azok a vonások, melyekben nem mutatja a filozófus méltóságát, árulják el a szenvedő embert, aki legnemesebb javaiért aggódik; így kínoztta őt a gond, hogy elveszti vagyonkáját és ezáltal tiszta, valóban antik viszonyt a filozófiához. Így egészen bízó és résztvevő emberek után sóvárgó vágya is többször balfogásra vezette, hogy ezután mindig búskomor tekintettel térjen vissza hű ebéhez. Tökéletes remete volt; nem vigasztalta egyetlen igazán együtt hangolt barát, s ezért az egyetlen és senki közt, mint mindig, a végtelenség szakadéka tátong. Mert azt, hogy mi a magánosság igazában, nem tudja az, akinek vannak igazi barátai s még ha az egész világ állna is vele szemben ellenségesen. – Ah, úgy veszem észre, hogy nem tudjátok, mi a magánosság. Valahol csak félcéltetes társadalmak, kormányok, vallások éss nyilvános vélemények voltak, röviden ott, ahol valaha is zsarnokság uralkodott, mind gyűlölte a magános filozófust. Mert a filozófia az embernek menedéket nyit, hova nem hatol be zsarnokság, a bensőség barlangja; a kebel labirintusa ez és ez dühíti a zsarnokot. Ide rejtőznek a magánosok, de ugyanitt leselkedik a magánosok legnagyobb veszedelme. Ezeknek az embereknek, akik szabadságukat a bensőségbe mentették, kifelé is kell élniök, láthatókká kell lenniök; számos emberi viszonylatban állnak születés, lakás, nevelés, haza, véletlen, mások tolokodása következtében. Számos nézetet föltételeznek náluk, egyszerűen azért, mert ezek uralkodó nézetek. Minden arcot, amely nem tagad, hozzájárulásnak vesznek; minden kézmozdulatukat, amely nem rombol, helyeslésre magyarázzák. Jól tudják ők, ezek a magánosok és szabad szelleműek, hogy valamiben mindig másnak látszanak, mint ahogyan gondolkoznak: míg ők csak az igazságot és becsületességet akarják, körülöttük a félreértések hálója feszül s heves vágyuk sem tudja megakadályozni, hogy tetteikre ne nehezedjék a hamis nézetek, alkalmazkodás, félengedelmények, kíméletes elhallgatás, téves értelmezés köde. Ettől a búskomorság felhője borul homlokukra: mert hogy a látszat szükséges, ezt az ilyen természetűek jobban gyűlölik, mint a halált, s az ezen érzett tartós elkeseredés vulkanikusakká és fenyegetőkké teszi őket. Koronként bosszút állnak erőszakos rejtőzködésükért, kikényszerített tartózkodásukért. Borzasztó arccal bújnak ki barlangjukból; szavaik, tetteik ilyenkor robbanások és könnyen megesik, hogy maguk is tönkremennek önmagukon. Ilyen veszedelmesen élt Schopenhauer. Épp az ilyen magánosok szorulnak a szeretetre, társakra, akik előtt nyíltak és egyszerűek lehetnek, mint önmaguk előtt, akiknek jelenlétében megszűnik az elhallgatás és színjátszás görce. Vegyék el tőlük ezeket a társakat, s mindjárt növekvő veszedelmet idéztek elő. Kleist Henrik ezen a szeretetlenségen ment tönkre s a rendkívüli emberek legborzasztóbb ellenszere az, ha őket oly mélyen hajtják magukba, hogy egy-egy kijövetelük megannyi vulkanikus kitöréssé válik. De akad ismét és ismét félisten, aki még az ilyen rémítő körülmények közt is bír élni, diadalmasan élni; és ha hallani óhajjtátok magános énekeit, hallgassátok Beethoven muzsikáját.

Ez volt az első veszély, amelynek árnyékában növekedett Schopenhauer: a magánosság. A másodiknak neve: kétségbeesés az igazságon. Ez a veszély kísért minden gondolkodót, aki Kant bölcselétéből indul ki, föltéve, hogy erős és egész ember szenvedésben, vágyódásban s nemcsak kattogó gondolkodó- és számológép. Mármint mindnyájan jól tudjuk, mily megszágyenítés fűződik épp ehhez a föltévéshöz; hisz úgy látom, mintha Kant csak a legkevésbéekre hatott volna elevenen és alakította volna át vérüket és életnedveiket. Bár szeltemben olvashatjuk, hogy ennek a csendes tudósak tette óta állítólag minden szellemi téren forradalom tört ki; de én nem tudom elhinni. Mert nem látom nyomát az embereken, márpedig elsősorban nekik kellene forradalmasítottaknak lenniök, mielőtt egész szellemi területek forradalmasításáról lehetne szó. Mihelyt azonban arról van szó, hogy Kant népszerű hatást tett legyen, ez csak szétrágó és morzsolódó szkepticizmus és relativizmus formájában jelentkezik. S csupán a legtevékenyebb és legnemesebb szellemeknél, akik sohasem tartották ki a kételkedés állapotát, lép ennek helyére az a megrázkódás és minden igazság felől való kétségbeesés, aminőt például Kleist Henrik élt át a Kant bölcseletének hatása alatt. „Röviddel

ezelőtt” – írja egyszer az ő megható módján⁹ – „megismerkedtem a Kant filozófiájával – s most egy gondolatát kell közölnöm veled, mert nem kell félnem, hogy téged is olyan mélyen és fájdalmasan ráz meg, mint engem. – Nem tudjuk eldönteni, vajon az, amit igazságnak hívunk, valóban igazság-e, vagy csak mi látjuk annak. Ha ez az utóbbi áll, úgy az az igazság, amelyet itt gyűjtünk, a halál után semmi s minden törekvésünk, hogy olyan vagyont gyűjtsünk, amely minket még a sírba is követ, hasztalan. Ha ennek a gondolatnak tövise nem éri szívedet, mosolyogd meg azt a másik embert, aki legbensőbb szentélyét érzi tőle kisebbittnak. Lehanyatlott egyetlen, legmagasabb célom s többé nincs előttem más!” Mikor fognak az emberek megint a Kleist módjára természetesen érezni, mikor tanulják meg ismét, hogy valamely filozófia értelmét „legbensőbb szentély”-ükön mérjék? Már pedig ez szükséges, hogy lemérhessük, mi lehet nekünk Kant után éppen Schopenhauer – tudniillik az a vezérünk, aki a szkeptikus elkedvetlenedés vagy kritizáló lemondás magaslatáról a tragikus szemlélet magaslatára vezet bennünket, ahol fölénk borul a végtelen éjszakai ég minden csillagaival. Magamagát elcsóként vezette föl ezen az úton. Ez az ő nagysága, hogy az élet egyetemes képével önmagát helyezi szembe, hogy egyetemesen magyarázza; míg a legélesebb elmék sem tudnak attól a tévedéstől szabadulni, hogy közelebb férközünk a magyarázathoz, ha szorgosan vizsgáljuk a színt, amellyel, s az anyagot, amelyre ez a kép festve van; lehet, hogy azzal az eredménnyel, hogy az az anyag egészen áthathatatlan szövésű vászon, a színek meg vegyileg kideríthetetlenek. Ki kell találni a festőt, ha a képet akarjuk megérteni – jól tudta ezt Schopenhauer. Már pedig minden tudomány egész céhe azon van, hogy a vásnat és színeket értse meg, nem pedig a képet. Ellenben elmondhatni, hogy csak az, aki élesen szemügyre vette az élet általános képét, csak az élhet az egyes tudományokkal a maga károsítása nélkül; mert ezek az ilyen szabályozó összkép nélkül végnélküli kötelek, amelyek életünket csak még bonyolódottabbá és labirintusosabbá teszik. Mint mondtam, Schopenhauer épp abban nagy, hogy úgy utána megy annak a képnek, mint Hamlet a szellemnek, anélkül, hogy a tudósok módjára, eltérítettetné magát, vagy hogy fogalmi skolasztikába merülne, ami a féktelen dialektikusok sorsa szokott lenni. A negyedfilozófusok tanulmánya csak azért vonzó, hogy megismerjük, mint bukkannak mindjárt a nagy filozófiák épületének maga helyeire, ahol a tudósszerű „pro” és „contra”, a töprengés, kétkedés, ellentmondás meg van engedve, s mint siklanak ki ezzel minden nagy filozófia követelése elől, amely, mint egész, mindig csak ezt mondja: ez minden élet képe s belőle tanul meg a te életed értelmét. S megfordítva: olvasd csak a te életedet s értsd meg belőle az egyetemes élet képírását. S imígyen kell mindennekelőtt Schopenhauer bölcséletét is fejtegetni: egyénileg, azaz az egyén által önmagának, hogy betekintést nyerjen a maga nyomorúságába, szükségébe és korlátozottságába, s hogy el-lenszerket és vigasztalásokat merítsen belőle: azaz tulajdon énjének feláldozását a legnemesebb szándékok, mindenekfölött pedig az igazságosság és irgalmasság érdekében. Megtanít, mint tegyük különbséget az emberi boldogság igazi és látszólagos előmozdítása között; mint nem bírja az egyént sem a meggazdagodás, sem a köztisztélet, sem a tudósság kiemelni mély elkeseredéséből, amellyel a lét értéktelensége eltölti, s hogy e javakra való törekvés csak magas és magasztosító összcéltól kap értelmet: hatalmat szerezni, hogy vele a Természetet kiscsúgítsuk s egy kissé korrektorai legyünk balgaságainak s ügyetlenségeinek. Először ugyan csak önmagunk javára, de magunk által aztán a mindenki javára. Persze ez olyan törekvés, amely mély és benső lemondásra vezet: mert mennyi még a javítható úgy az egészen, mint a közön!

Ha éppen ezeket a szavakat alkalmazzuk Schopenhauerre, ezzel érinthetjük már harmadik és legsajátosabb veszedelmét, amelyben élt s amely lényeg egész fölépítésében és csontrendszerében rejtett. Minden ember belsejében rájön úgy tehetsége, mint erkölcsi akarásának korlátozottságára, s ez sóvárgással és melankóliával tölti el s amint bűnössége érzetéből ki, a szent felé vágyakozik, viszont, mint értelmi lény, mély vágyódást érez a génusz után. Itt gyökerezik minden igazi kultusz, s ha ezen a néven az embernek azt a sóvárságát értem, hogy mint szent és génusz *újraszüléssék*, tudom, hogy ennek a mítosznak megértéséhez nem kell

előbb buddhistává lenni. Ahol a képességet látunk ama vágyódás nélkül – mint a tudósok és az úgynevezett műveltek között, – csak undort és utálatot érzünk, mert sejtjük, hogy az ilyen emberek minden szellemi adományaik mellett is a keletkezőben lévő kultúrát és a géniusznak teremtését – azaz minden kultúra célját, – nemhogy elősegítenék, hanem egyenesen gátolják. A megkeményedés állapota ez, egyenlő értékű azzal a szokásszerű, hideg és önmagára büszke erényességgel, amely szintén a legtávolabbra esik és marad az igazi szentségtől. Mármint Schopenhauer természete különös és felette veszélyes kettősséget foglalt magába. Kevés gondolkodó érezte annyira és oly páratlan határozottsággal, hogy a géniuszt sző és munkálkodik benne. Géniusza a legmagasabbal bízta, azzal, hogy nem lesz mélyebb barázda annál, mint amelyet az ő ekevasa szánt az újabb meberiség talajába. Így tudta világosan kielégítve és beteljesítve lénye egyik felét, vágytalanul erejéről meggyőződve; így viselte nagysággal és méltósággal diadalmas beteljesítői hivatását. Másik felében azonban heves vágy lakozott; megértjük, ha halljuk, mint fordult el fájdalmas tekintettel a trappisták rendje nagy alapítójának, Rancénak képétől e szavakkal: „Ez a kegyelem dolga.”¹⁰ Mert a géniusz mélyebben vágyódik a szentségre, mivelhogy őrtornyából messzebbre, világosabban nézett szét, mint a többi ember, s le a megismerés és lét kibékülésébe, be a béke és a megtagadott akarat birodalmába, át a túlsó partra, amelyről az indusok beszélnek. De épp ez a csoda: mily megfoghatatlanul egész és törhetetlen természetnek kellett Schopenhauerben élnie, ha még ez a vágy sem törhetett szét, de nem is keményítette kővé! Hogy ez mit jelent, ezt mindenki aszerint érti meg, ami és amennyi ő maga: egészen, teljes súlyával bizonyára senki sem érti meg közülünk.

Mentől többet gondolkozunk a három, vázoltam veszedelemről, annál különösebbnek fogjuk találni, mily derekasan védekezett ellenük Schopenhauer és mily egészségesen és egyenesen került ki a harcból. Igaz: sok forradással és nyílt sebbel is, s oly hangulattal, amely talán kissé kesernyésnek, olykor túl harciasnak is mutatkozik. De hogy Schopenhauer mintaképül szolgálhat, ezen sem sebei, sem foltsai nem változtatnak. Sőt azt mondhatná az ember: éppen az, ami lényén tökéletlen és nagyon is emberi, vezet minket a legemberibb értelemben közelébe, mert mint szenvedőt és baj-társunkat látjuk, s nemcsak a géniusz elutasító fenségében.

A Schopenhauert fenyegető három veszély megannyiunkat is fenyeget. Minden ember termékeny páratlanságot rejt magában lénye magvái; s ha ennek a páratlanságnak tudatára ébred, a rendkívüliség idegenszerű fénye koronázza alakját. Ez a legtöbb embernek elviselhetetlen, mivelhogy, mint mondtuk, lusták és mert ahhoz a páratlansághoz a fáradozás és teher láncza fűződik. Kétségtelen, hogy a rendkívüli ember, aki ezzel a láncsal terheli magát, odaáldozza életének mindenét, amire az ember ifjúságában vágyódik: derűjét, biztonságát, könnyedségét, becsületét; kortársaitól a magánosság sorsát kapja ajándékba; mindjárt sivatag és barlang tárul föl előtte, bárhol is éljen. És vigyázzon, s ne hagyja magát leigázni; hogy ne legyen nyomott és búskomor. Ezért vegye körül magát jó és vitáz harcosok képeivel, aminő Schopenhauer is vala. Ámde a Schopenhauert fenyegető második veszély sem ritka. Valakit a természet élesen látóvá tett, gondolatai szeretik a dialektika kettéváló útjait járni; mily könnyen megeshetik, hogy ha vigyázatlanul elereszti tehetsége gyepflőit, mint ember tönkremegy s csupán a „tisza tudomány”-ban éli tovább kísértet-életét; vagy, megszokván a dolgok „pro”- és „contrá”-ját keresgélnei, az igazságba egyáltalában belezavarodik és így bátorság, bizakodás nélkül kénytelen élni, tagadva, kételkedve, mindenbe belevágva, elégedetlenül, félárbócos reménységgel, folyton kiábrándulást várva: „kutya se élne így tovább!”¹¹ – A harmadik veszély az erkölcsi és értelmi megkeményedés. Az ember széttépi a kötelcékeket, melyek az eszményhez fűzték, majd ezem majd azon a területen megszűnik termékeny lenni, utódokat nemzeni, kulturális értelemben haszontalanná, avagy károsná válik. Lénye páratlansága oszthatatlan, közölhetetlen atommá lett, kihűlt kővé merevedett. Imígyen ezen a páratlanságunkon épp úgy tönkremehetünk, mint ettől a páratlanságtól való féltünkben; önmagunkon és önmagunk feladása által, a vágytól épp úgy, mint a megkövüléstől. Élni egyáltalában annyi, mint veszélyben forogni.

Egész alkata e veszélyein kívüli, amelyeknek Schopenhauer akkor is ki lett volna téve, ha akár ebben az évszázadban él, akár másban, – vannak még veszélyek, amelyek az *ő korából* szakadtak reá. S ez a megkülönböztetés alkati és korbeli veszélyek közt lényeges, ha fel akarjuk fogni a mintaképül szolgáló és nevelő tényezőt Schopenhauer természetében. Képzeljük el, mint nyugszik a filozófus szeme létén: újra akarja értékelni. Mert minden nagy gondolkozó sajátos munkája volt, hogy a dolgok mértékének, értékének, súlyának törvényhozói legyenek. Mily akadályt jelent nékik, ha az emberiség, amely először ötlük szemébe, gyenge és férgektől szétrágott gyümölcs! Mennyit kell a jelenkor értéktelenségéhez hozzáadnia, hogy egyáltalában igazságos lehessen a lét iránt! Ha az elmúlt és idegen népek történetével való foglalkozás értékes, legértékesebb a filozófus számára, aki az egész emberi sorsoról igazságosan akar ítélni, tehát nemcsak az átlagosról, hanem mindenekelőtt a legmagasabb sorsról is, mely egyeseknek vagy egész népeknek osztályrészükül jutott. Azonban minden jelen tolatkodó; igazgatja, befolyásolja a szemet, még ha a filozófus nem is akarja, s a végső számadásban önkéntelenül túl magasra fog becsülni. Ezért a filozófusnak a maga korát a többitől való különbözésében jól le kell mérnie és a jelen maga számára leküzdvé, az életből adott képében is le kell küzdenie, vagyis észrevehetetlenné tennie, mintegy átfestenie. Nehéz, szinte leküzdhetetlen feladat! A régi görög filozófusok ítélete a lét értékéről annyival többet jelent, mint a modernek ítélete, mert ők az életet buja teljében látták maguk körül s mert náluk nem vásott ketté; nem zavarodott össze a gondolkozók érzése az élet szabadságára, szépségére, nagyságára vágyódás az igazság ösztönével, amely csak azt kérdi: mit ér egyáltalában a lét? Minden kornak fontos tudnia azt, amit Empedoklész, a görög kultúra legizmosabb és legtúlradóbb életöröme közepette mondott a létről: ítélete súlyosan esik latba, különösen, mert annak a nagy kornak egyetlen más filozófusa sem szállt szembe az *ő* ítéletével. *Ő* csak a legvilágosabban beszél közöttük, de alapjában véve, – azaz, ha kinyitjuk fülünket, – megannyian ugyanazt mondják. A modern gondolkozó, mint már megmondtuk, mindig teljesületlen vágytól szenved: azt fogja követelni, mutassanak neki előbb megint életet, igazi, pirospozsgás, egészséges életet, hogy azután ítéletet mondhasson fölé. Legalább magára nézve fogja szükségét látni, hogy eleven ember legyen, mielőtt szabad hinnie, hogy igazságos bíró tud lenni. Itt van az oka annak, miért tartoznak épp az újabb filozófusok az élet és életakarat leghatalmasabb előmozdítói közé, miért vágyódnak ki elbágyadt korukból egy új kultúrára, tisztult és magasztosult Természetre. De ez a vágnak egyben az *ő veszedelmük* is; bennök az élet reformátora viaskodik a filozófussal, azaz az élet ítélő bírójával. Bármelyikhez hajlik a győzelem, az mindig veszteséget jelent. – S hogyan menekült ki ebből a veszedelemből Schopenhauer?

Ha minden nagy embert legalább az *ő* kora igazi gyermekének szokás tekinteni, s ha mindenesetre erősebben és fájóbban szenved minden bajától, mint a kisemberek valahányan, úgy az ilyen nagy ember harca az *ő* kora *ellen* látszólag esztelen és romboló harc önmaga ellen. De csak látszólag. Mert abban csak az ellen küzd, ami útjában áll, hogy nagy, – vagyis az *ő* értelmezése szerint: szabad és egészen *ő* maga lehessen. Ebből következik, hogy ellenségeskedése alapjában véve az ellen irányul, ami ugyan *őt* is körülveszi, de ami nem *ő* maga, t. i. a vegyíthetetlen és örökké egyesíthetetlen zavaros összevisszasága ellen, a korszerűnek az *ő* korszerűtlenségére való hamis ráforrasztása ellen. Végül a kor állítólagos édesgyermeké csak *mostoha gyermekének* bizonyul. Így tusakodott Schopenhauer már kora ifjúságától hamis, hiú és hozzá nem méltó anyja: a kora ellen, s amidőn mintegy kiutasította magából, megtisztította s meggyógyította a lényét s újra rátalált magára, tulajdon egészségére és tisztaságára. Ezért Schopenhauer írásait kortükörül kell használni, s bizonyára nem a tükör a hibás, ha minden korszerű csak mint elrúgó betegség, soványság, sápadtság, üveges szem és elernyedő arc jelentkezik, mint megannyi ismertető jele ama mostohagyermekségnek. Az erős természetűre, az egészséges és egyszerű emberségre vágyódás nála csak a magára vágyódás volt; s mihelyt legyőzte magában a korát, csodálkozó szemének meg kellett magában látnia a géniust. Lényének titka lepleződött itt le; meghiúsult a mostohaanya: az *Idő* szándéka, hogy

elrejtse előle ezt a génuszt; felfedeződött neki a megtisztult és magasztosult Természet birodalma. Ha most félelmet nem ismerő szemmel fordult e kérdés felé: „vajon mit is ér egyáltalában az élet?” – most már nem kusza és elfakult korról és képmutatón zavaros életről kellett ítélkeznie. Tudta, hogy ezen a földön találhat és elérhet még magasabbat és tisztábbat is, mint az ilyen korszerűtlen életet, s hogy mindenki keservesen igaztalan a lét iránt, ha csak e csúnya alakjában ismeri s aszerint ítéli meg. Nem, magát a génuszt idézi pörbe, hogy hallja, hogy ez, az élet legértékesebb gyümölcse, tudja-e igazolni az életet; a pompás, teremítő ember feleljen a kérdésre: „Vajon, szived mélyéből igen-t mondasz-e erre a létre? Kielégít? Akarsz szószólója, megváltója lenni? Mert csak egyetlen, igaz igent-t szóljon az ajkad – s az olyan súlyos váddal terhelt élet szabad lesz, föl lesz mentve?! Ugyan mit fog felelni? – Ugyanazt, amit Empedoklész.

4.

Ha ez az utalás egyelőre érthetetlen is marad: most valami nagyon is érthetőre fektetem a súlyt, t. i., hogy megmagyarázzam, mint nevelhetjük mi mindnyáján magunkat Schopenhauerrel korunk *ellen* – mert megvan az előnyünk, hogy általa igazán *ismerjük* ezt a kort. Ha ugyan előny az! Néhány évszázad múlva bizonyára lehetetlen. Azzal a képzelettel mulatok, hogy az emberek nemsokára jóllaknak az olvasással és az írókkal is; hogy a tudós egy szép nap egyet gondol, megcsinálja testamentumát és elrendeli, hogy holtteste, könyvei s különösen a tulajdon írásai közepette égettessék el. És ha az erdők egyre gyérülnek, nem volna-e egyszer ideje, a könyvtárakat fa-, szalma- és dudvaszámba venni? Hisz a legtöbb könyv ugyanis a fejek füstjéből, gőzéből lett: legyen hát ismét füstté, gőzzé. És ha nem volt bennük tűz, büntesse meg érte ugyancsak a tűz. Lehet, hogy egy későbbi század éppen a mi korunkat tartja majd a *sacculum obscurum*-nak, mert az ő termékeivel fűtötték legbuzgóbban és legtovább a kályhákat. Mily szerencsések vagyunk ezek szerint, ha ezt a kort még megismerhetjük. Ha ugyanis egyáltalában van értelme a valamely korral való foglalkozásnak, mindenesetre szerencse azzal a lehető legalaposabban foglalkozni, hogy felőle semmi kétségünk ne maradjon: s éppen ehhez juttat minket Schopenhauer.

Persze, százszorta nagyobb volna ez a szerencse, ha vizsgálatunk azt állapítaná meg, hogy még sohasem volt olyan büszke és reményteljes korszaka a világnak, aminő a miénk. S valóban, ebben a percben vannak is a föld valamely zugolyában, például Németországban olyan naív emberek, akik hajlandók ilyesmit hinni, igen, akik egészen komolyan beszélnek arról, hogy néhány év óta a világ már ki van javítva és hogy azt, akinek talán súlyos és sötét aggályai vannak a létet illetőleg, megcáfolták már a tények. Mert szerintük így áll a dolog: az új német birodalom alapítása döntő és megsemmisítő csapást mért minden pesszimista filozofálásra – ez egészen elvitathatatlan. Aki pedig arra a kérdésre akar felelni, mit jelentsen korunkban a filozófus mint nevelő, annak amarra a nagyon elterjedt és kivált egyetemeinken nagyon sűrűn táplált nézetre kell megfelelnie, mégpedig így: szegyen, gyalázat, hogy olyan undok, jelent bálványozó hízlegés jöhet ki úgynevezett gondolkozó és tisztességes emberek szájából, s hogy azt utánok is mondják, – annak bizonyosságául, hogy már nem is sejtik, mily távol esik a filozófia komolysága a napi újság komolyságától. Az ilyen emberek elvesztették nemcsak filozófiai, hanem vallásos érzületük utolsó maradványát is, s ezért korántsem optimizmust, hanem zsunalizmust vásároltak, a nap és napilapok szellemét és szellemtelenségét. Minden filozófia, amely azt hiszi, hogy valamely politikai esemény eltolhatja vagy éppen megoldhatja a lét problémáját, állfilozófia és paródiája a filozófiának. Mióta a világ világ, már sokszor alapítottak államokat; ez nem újság. De még ha újság is, mint lehetne a politikai újítás elegendő arra, hogy az embereket egyszersmindenkorra vidám földi lakókká tegye? de ha van valaki, aki szívből hiszi, hogy ez lehetséges, ám csak jelentkezzék; mert megérdemli, hogy a

filozófia tanára legyen valamely német egyetemen, mint amilyen Harms Berlinben, Jürgen Meyer Bonnban és Carriere Münchenben.

Itt éljük meg ama manapság minden tetőről prédikált tanítás következményeit, hogy az állam legmagasabb célja az emberiségnek, és hogy az embernek nincs magasabb célja az állam szolgálatánál: ebben nem a pogányságban, hanem a butaságba való visszaesést látom. Lehetőséges, hogy egy olyan ember, aki az állam szolgálatában a legmagasabb kötelességet látja, valójában nem is ismer magasabb kötelességet; de éppen ezért túlnan mégis vannak még emberek és kötelességek – és ezen kötelességek egyike, amely számomra legalábbis magasabb érvényű, mint az állam szolgálata felszólít az ostobaság minden formájának, tehát ennek az ostobaságnak a szétzúzására is. Ezért foglalkozom itt az emberek egy fajával, akiknek teológiája valamelyest túlmutat az állam jólétén, a filozófusokkal, és azokkal is csak egy bizonyos világ, a kultúra vonatkozásában, amely ismét meglehetősen független az állam javától. Ama számos gyűrű körül, melyek – egymásbafűzve – az ember közösségi létét alkotják, néhány aranyból van, a többi pedig hamisított nemesfémből.

Hogy látja mármost a filozófus napjainkban a kultúrát? persze nagyon másképp, mint azok az államtól elragadtatott filozófia-professzorok. Úgy rémlik neki, mintha a kultúra teljes, gyökeres kiirtásának tüneteit látná, ha az általános kapkodásra és gyorsuló esésre, minden szemlélődés és egyszerűség megszűnésére gondol. A vallások árja lepad és mocsarakat, tócsákat hagy hátra; a nemzetek ismét a legellenségesebben szétszakadnak és marcangolni szeretnék egymást. A tudományok szertelenül és a legvadabb *laissez-faire* alapján művelve, szétforgácsolódnak és minden szilárd hitet feloldanak; a művelt osztályokat és államokat nagyszabásúan könnyelmű pénzgazdaság ragadja magával. Sohasem volt a világ világiasabb, sohasem szegényebb szeretetben, jóságban. A tudós osztályok már nem világítótornyok és menedékek, az elvilágiasodás e nyugtalansága közepette, hanem maguk is napról-napra nyugtalanabbak, szegényebbek eszmében, szeretetben. Minden az eljövendő barbárságot szolgálja, beleértve a mai művészetet és tudományt is. A „művelt” ember a műveltség legnagyobb ellenségévé fajult, mert el akarja hazudni az általános betegséget és csak útjában áll az orvosoknak. Ezek a legyöngült szegénylegények keserűekké válnak, ha gyöngeségükről beszélünk és kártékony, hazug szellemük ellen küzdünk. Nagyon is szeretnék elhittetni, hogy minden évszázadtól elragadták a győzelmi babért s mesterkélt vidámsággal járnak-kelnek. Az a mód, ahogyan boldogságot színlelnek, olykor-olykor szinte megfogja az ember érzését, mert boldogságuk annyira megfoghatatlan. Még azt se merjük tőlük kérdezni, amit Tannhäuser kérdez Biterolfától: „Mondd, szegény, mit élveztél?”¹² Mert hisz magunk tudjuk jobban és másképpen. Téli nap borul reánk és magas hegyen lakunk, veszedelmesen, szegényesen. Minden örömünk rövid, minden napsugár bágyadt, mely felénk sompolyog a fehér hegyeken. Íme zene szól: öreg ember sípládája; a táncosok forognak, – a vándort egészen megrázza a látvány: olyan vad, zárkózott, színtelen, remény híján való minden, s íme most a vígasság, a léha, zajos vígasság hangja vegyül belé. De máris felé suhannak a korai alkony ködei; a hang elcsitul; a vándor léptei csikorognak; amerre még ellát, nem lát egyebet, mint a természet sivár, kegyetlen arcát.

Ha azonban egyoldalúság volna a modern élet képén csupán a vonalak gyöngeségét és a színek tompaságát kiemelni, sajnos, a másik oldala sem öröndetesebb, sőt még sokkal nyugtalanítóbb. Bizonyára vannak itt erők, roppant erők, azonban csak vadak, őseredeti és irgalmat egyáltalában nem ismerők. Ólmos aggodalommal nézzük őket, mint a boszorkánykonyha füstölgő üstjét: minden percben cikázhat, villámolhat, szörnyű jelenségeket hirdethet. Egy álló évszázad óta csupa, a dolgokat alapjukban megrengető rázkódásokra vagyunk elkészülve; s ha újabban meg is kísérlük, hogy e legmélyebb, modern összeomlasztó és robbantó hajlammal szembevegjük a nemzeti államok alkotó erejét, hosszú időre még ez is sokasítja az általános bizonytalanságot és veszedelmet. Nem téveszt meg, hogy az egyesek úgy viselkednek, mintha mindezekről az aggodalmakról mit sem tudnának: nyugtalanságuk elárulja, hogy nagyon is tudnak róluk; olyan mohósággal és kizárólagossággal gondolnak

magukra, mint még soha, csupán az ő arasznyi napjuk számára vetnek és ültetnek, s a szerencsevadászát is akkor a leghevesebb, ha a szerencse üstökét ma és holnap közt kell megragadni: mert holnapután, úgy lehet, már egyáltalában vége van az egész vadászati időnynek. Az atomok, az atomista káosz korszakát éljük. A középkorban az ellentétes erőket körülbelül összetartotta az egyház s erős nyomásával némileg össze is olvasztotta. Amidőn azonban a kötelék megszakad, a nyomás alábbhagy, az egyik erő föllázad a másik ellen. A reformáció sok dolgot adiaforon-nak, azaz oly területnek mondott ki, amely nem a vallásos gondolat által szabandó meg. Ez volt az ár, amelyen a tulajdon életét megvásárolta: ahogyan már a kereszténység a nálánál sokkal vallásosabb ókor iránt viseltetett, hasonló áron nyomatékostította egzisztenciáját. Azóta ez a szétválasztás egyre nagyobb lett. Most már majdnem minden földi dolgot csak a legdurvább és leggonoszabb erők határoznak meg: a vagyonszerzők önzése és a katonai kényurak. Az állam, amely az utóbbiak hatalmában van, éppúgy, mint a vagyonszerzők önzése megkísérti, hogy mindent magából szervezzen újra és közös békót verjenek az ellenséges erőkre: azaz azt kívánja, hogy az emberek vele éppoly bálványimádó módon viselkedjenek, mint ahogyan azt a vallással tették. Milyen eredménnyel? Majd megtapasztaljuk még, de mindenesetre még most is a középkor jégzajlásában vagyunk; a jég felengedett és hatalmasan, pusztítva árad tova. Jéghegyek torlódnak egymásra, minden part el van árasztva és veszedelemben forog. A forradalmat nem lehet kikerülni, mégpedig az atomista-forradalmat. De melyek hát az emberi társadalom legkisebb, oszthatatlan alapcemei?

Kétségtelen, hogy az ilyen korszakok közeledtekor az ember talán még nagyobb veszedelemben forog, mint maga az összeomlás és kaotikus forgatag idején s hogy a szorongó várakozás és a pillanat mohó zsákmányolása a léleknek minden gyávaságát és önző hajlamát szinte kicsalja rejtekből: míg az igazi szükség és különösen a nagy szükség általánossága az embereket javítani s melegíteni szokta. Ki fogja mármost korunk ilyen veszedelmei mellett, ősi és lovagi szolgálatait az *emberségnek*, a szent és sérthetetlen templomi kincsnek szentelni amelyet a legkülönbözőbb nemzedékek lassan-lassan gyűjtögettek össze? Ki fogja fölállítani az *ember képét*, holott mindenki csak az önzőséget és a vinnyogó eb szorongását érzi magában s annyira lesüllyedt az alá a kép alá, le az állatiba, vagy talán egyenesen a merev-mechanikusba?

Újabb korunk egymásután három képét állította föl az embernek, amelyek látványából a halandók bizonyára még soká fognak ösztönzést meríteni tulajdon életük magasztosítására; ezek: a Rousseau, a Goethe és végül a Schopenhauer embere.

Az első kép a legnagyobb tüű és biztosan számíthat a legnépszerűbb hatásra; a második csak keveseknek van szánva, t. i. a nagystílus szemlélőeknek; a tömeg ellentétben félreérti. A harmadik szemlélőül a legtevékenyebb embereket kívánja meg; csak ők nézhetik káruk nélkül; mert az egyszerű szemlélődőket elernyeszti, s a tömeget elriasztja. Az elsőtől olyan erő indult ki, amely vad forradalmakra készítetett és készlet még ma is, mert minden szocialisztikus földrengésnél még mindig a Rousseau embere az, amely alatta forrong, mint az öreg Tüphon az Etna alatt. Gögös kasztoktól, könyörtelen gazdagságtól nyomtatva és félig szétzúzva, hibás neveléstől megrontva, nevetséges szokásoktól megszégyenítve, az ember szükségében a „szent Természet”-et hívja segítségül, de csakhamar érzi, hogy az olyan távol van tőle, mint valami epikuri isten. Fohásza nem érnek hozzá, oly mélyre süllyedt már a természetellenesség káoszába. Gúnyos hahotával dobja el magától azt a sok iromba cicomát, amelyet még röviddel azelőtt éppen legemberibb kincsének látott, tudományait és művészeit, finomult életelőnyeit, öklivel verdesi a négy falat, amelynek homályában annyira elfajult, s fényért, napért, erdőért, szikláért kiállt. S azzal a kiáltásával: „csak a Természet jó, csak a természetes ember emberi” – csak magát téveszti meg és önmagán túl vágyódik: oly hangulat ez, amelyben a lélek borzasztó elhatározásokra kész, de mélyéből előszólítja a legnemesebbet és legtrikábbat is.

A Goethe embere nem ilyen fenyegető hatalom, sőt bizonyos tényezője is ama veszélyes izgalmaknak, miknek a Rousseau embere ki van téve. Goethe, mint ifjú, maga is egész sze-

retettől áradó szívével csüngött a jó természetről szóló evangéliumon. Faust-ja a Rousseau emberének legmagasabb és legmerészebb képmása, legalábbis annyiban, amennyiben annak mohó életsóvárgása, elégedetlensége, vágyódása, szív démonaival közlekedése volt festendő. Ám nézzük csak, mi keletkezik mindebből az összegyűlt felhőből, – villám bizonyára nem! S épp ebben nyilvánul meg az ember, a goethei ember új képe. Azt hihetné az ember, hogy Faust-ot a dráma mindenütt csak szorongatott, életem át olthatatlan szomjú lázadóként és felszabadítóként vezeti végig, mint a jóságból ellentmondó tagadó erőt, mint a fölforgatás szinte vallásos és démoni géniuszát, ellentétben az ő teljesen nem-démoni kísérőjével; bár ezt a kísérőt nem bírja lerázni, s szkeptikus kajánságát és tagadását szeretné egyben föl is használni és meg is vetni, – ami minden lázadó és fölszabadító tragikus sorsa. De aki ilyesmit vár, téved. A Goethe embere itt kitér a Rousseau embere elől, mivelhogy gyűlöl minden erőszakosságot, minden ugrást, – ami annyit jelent: minden tettet. Imígyen a világfölszabadító Faustból szinte csak afféle világutazó lesz. Az Élet és Természet minden birodalma, minden múlt, művészet, mitológia látja maga mellett elrepülni az örökké éhes szemérlődőt; a legmélyebb vágya ébred, csitul, még Helena sem tudja tovább leláncolni – s íme, el kell jönnie a pillanatnak, amelyre gúnyos kísérője váltig leselkedik. A föld valamely pontján azután véget ér a röpülés, a szárnyak lehullanak a Mephistopheles jelentkezik. Ha a német megszűnik Faust lenni, az a legnagyobb veszedelem fenyegeti, hogy filiszter lesz belőle s az ördög zsákmánya; – csak égi hatalmak válthatják meg ettől. A Goethe embere, – amint mondtam – a nagystílus szemérlődő ember, aki csak azért nem eped halálra ezen a földön, mert minden elmúlt s meglevő nagyot és emlékeztetést összehord táplálékul s így tud megélni, bár ez az élet csak vágyról vágyra vezet. Ő nem a tevékeny ember: sőt, ha valamely ponton beleilleszkedik a tevékenység fennálló rendszereibe, biztosak lehetünk afelől, hogy ebből semmi igazi jó sem fakad – mint például abból sem fakadt, hogy Goethe teljes hévvel buzgólkodott a színház körül is – mindenekelőtt azonban biztosak lehetünk afelől, hogy semmiféle rendszert nem forgat föl. A Goethe embere fenntartó és megférő erő, – de, mint említettem, annak terhe alatt, hogy filiszterré fajulhat, míg Rousseau embere könnyen válhat catilinarius egzisztenciává. Egy kicsit több izomerőt és természetes vadságot annak – s minden erőnye mindjárt megnövekednék. Goethe nyilván tudta, miben fenyegeti veszedelem és gyöngeség az ő emberét; erre utal Jarno-nak Wilhelm Meisterhez intézett szavaival: „Őn zsémbes és keserű, ez szép és jó; de ha egyszer igazán feldühödik, akkor még jobb lesz.”¹³

Hogy tehát nyíltan beszéljünk: kell, hogy egyszer csakugyan igazában feldühödjünk, hogy jobbbá váljék minden. S erre bátorítson föl minket a Schopenhauer embere. A *Schopenhaueri ember az igazság önkéntes szenvedését vállalja s ez a szenvedés arra szolgál neki, hogy a tulajdon akaratát előlje és előkészítse lényének azt a teljes fölforgatását és kifordítását, amelyre vezetni az élet igazi értelme. Az igazságnak ez a szókimondása a többi emberek szemében a kajánság kifolyása, mert ők felemás-voltuk és fecsegéseik konzerválását az emberség kötelességének tartják s úgy vélik, gonoszság kell hozzá, hogy valaki játékszerüket összetörje. Kisértetbe jönnek, az ilyennek azt kiáltani oda, amit Faust Mephistophelesnek mond: „így az örökké eleven, üdvösen teremő erőnek hideg ördögi öklöddel szállsz szembe.”¹⁴ S aki schopenhauer-i módra akarna élni, valószínűleg hasonlóbb lenne Mephistopheleshez, mint Fausthoz, – legalább a gyöngye látású modern szemnek, amely a tagadásban mindig a gonoszság jelét látja. Ámde van egy módja tagadásnak és rombolásnak, amely egyenesen a szentség és megváltás ama hatalmas sóvárgásából ered, amelynek első bölcsészeti tanítójaként lépett föl közöttünk, szentségtelenült és igazában elvilágiasodott emberek között, Schopenhauer. Minden lét, amelyre lehet nem-et mondani, meg is érdemli, hogy megtagadják.¹⁵ S igaznak lenni annyi, mint: olyan létben hinni, amelyet egyáltalában nem lehet megtagadni, s amely maga igaz és hazugság nélkül való. Ezért érzi az igaz ember tevékenysége értelmét metafizikainak, csak egy más és magasabb élet törvényeiből megmagyarázhatónak s legmélyebb értelemben „igen”-t mondónak: bármennyire is az legyen a dolog színe, mintha minden cselekedete ennek az életnek összetörését és szétrombolását szolgálná. Emellett tevékenysége*

szükségkép tartós szenvedés; de ő is tudja, amit Eckhard mester tud: „a leggyorsabb paripa, amely a tökéletességhez visz benneteket, a szenvedés.”¹⁶ Azt hiszem, hogy mindenkinek, aki ilyen életírányt tűz ki lelke elé, kitágul tőle a szíve és eltelik a forró vágytól, vajha ilyen schopenhauer-i ember lehetne: tehát magával és személyes jólétével szemben tiszta és csodás türelmű; megismerésében erős emésztő lánggal teli s egészen távolálva az úgynevezett tudományos ember hideg és megvető semlegességétől; magasan fölébe emelve a zsámber és szavanyú szemlélődésnek; önmagát mindig első áldozatul dobva oda a megismert igazságnak; lelke mélyébe áthatva annak tudatától, mily szenvedéseknek kell az ő igaz voltából erednie. Bizonyos, hogy földi boldogságát megsemmisíti bátorságával, sőt kell, hogy ellensége legyen még az embereknek is, akiket szeret, s az intézményeknek, melyek öléből származtak; nem szabad sem embert, sem dolgot kímélnie, jóllehet ő maga is szenved megsértésük miatt. Félre fogják ismerni és soká fogják oly hatalmak szövetségesének tartani, akiket megvet. Belátása emberi mértékénél fogva igazságtalannak kell lennie, bárhogy iparkodik is igazságosságra. Ám azokkal a szavakkal biztathatja s vigasztalhatja magát, amelyeket nagy nevelője: Schopenhauer használ egyszer¹⁷: „A boldog élet lehetetlen: a legmagasabb, amit az ember elérhet, a *heroikus élet*. Ilyent él az, aki egy vagy más módon és ügyben azért, ami az összességnek valamiképpen üdvére válik, túlságos nehézségekkel harcol, végezetre győz, de melletti silányan vagy sehogysem jutalmaztatik. Akkor végül, mint a fejedelem Gozzi Re-corvo-jában megkövül, nemes tartással s fenséges kifejezéssel. Emléke fönmarad s mint hőse ünnepeltetik; akarata – bajlódás, munka, balsiker s a világ hálátlansága által egész életén át előldösvé, – kialszik a Nirvánában.” Ez a heroikus életpálya, a vele beteljesült akaratelöléssel együtt, persze legkevésbé felel meg azok szegényes fölfogásának, akik legtöbb szót vesztegetik rá, nagy ünnepségeket rendeznek nagy emberek emlékére, s azt hiszik, a nagy ember egyszerűen nagy ember, ahogy ők kicsinyek, mintegy adományból, önmaguk mulatságára vagy pedig mintegy mechanizmus által, vak engedelmességből a belső kényszer iránt; úgyhogy az, aki nem részesült ilyen adományban, vagy nem érzi a kényszert, ugyanazon jögon kicsiny, aminőn amaz nagy. Ámde adomány és kényszer – megvetendő szavak, melyek segítségével bizonyos emberek csak belső intelmük elől szeretnének megszökni, ellenben gyalázat mindenki számára, aki hallgatott erre az intő szóra, tehát a nagy ember számára. Mert éppen őt lehet legkevésbé megajándékozni, avagy kényszeríteni, – ő éppen úgy tudja, mint a kisemberek, miként lehet az életet könnyen venni, mily puha az ágy, amelyben kinyújtózkothatnék, ha önmagával és embertársaival illedelmesen és rendes szokás szerint bánná el: hisz minden emberi rend arra irányul, hogy az élet a gondolatok folytonos elszóródása révén ne váljék *érzhetővé*. Viszont ő miért akarja olyan hevesen az ellenkezőt, t.i. az életet érezni, vagyis az életet szenvedni? Mert észreveszi, hogy őt önmaga felől akarják megtevesztetni, s mintegy megegyezés történt, hogy ki kell őt lopni tulajdon barlangjából. De ő talpra áll, fület hegyezi és elhatározza: „Magamé akarok maradni!” Rémitő elhatározás; csak lassan-lassan ébred ennek tudatára. Mert most a lét mélyébe kell merülnie, egy sereg szokatlan kérdéssel ajakán: minek élek? mit tanuljak az élettől? mint lettem olyanná, aminő vagyok, s miért szenvedek attól, hogy ilyen vagyok? Kínozza magát, s látja, hogy senki sem kínlódik így, sőt hogy embertársai keze mohón nyúlkal a politikai színház fantasztikus eseményei után, vagy hogy mint feszítenek büszkén száz meg száz álarcban, mint ifjak, férfiak, aggok, apák, polgárok, lelkészek, tisztviselők, kereskedők, megannyian buzgón figyelve közös színjátékukra és egyáltalán nem figyelve saját magukra. Ők valahányan erre a kérdésre: „mi az életed célja?” – gyorsan és büszkén válaszolnák: „Hogy jó polgárrá, tudóssá vagy államférfiúvá *legyek majd*”, pedig *ők már most* valamik, amikből nem lehet soha más és miért éppen olyanok? S óh, miért nem valami jobbak? Aki életét valamely faj, állam, tudomány fejlődésében csupán egy pontnak tekinti, tehát egészen bele akar tartozni a létesülés történetébe, a történelembé, nem értette meg a feladatot, melyet a lét ad fel neki s máskor jobban kell megtanulnia. Ez az örökös létesülés bábjáték, amely elfeledteti az emberrel önmagát; ez az igazi szórakozás, amely az egyént a szélrőzsa minden irányába szórja szét, a batorság végnélküli játéka, amelyet a nagy gyermek: az Idő előtűnk és velünk játszik. Az

igazság ama hősiessége pedig ebben áll: egy szép napon meg kell szünnünk, hogy továbbra is játékszere legyünk. A létesülésben minden üres, csalóka, sekély és méltó a megvetésünkre. A titkot, amelyet az ember meg akar fejteni, csak a létből fejtheti meg, abból, hogy valami úgy van és nem másképp, abból, ami nem múlandó. Most kezdi vizsgálgatni, mily mélyen nőtt össze a létesüléssel, s mily mélyen a léttel; – lelke elé roppant feladat lép; az, hogy minden létesülőt szétromboljon, s a dolgok minden hamisságát napvilágra hozza. Ő is mindent meg akar ismerni, de másképp akarja, mint a Goethe embere, nem a nemes „nőiség” kedvéért, hogy megőrizze magát és gyönyörködjek a dolgok sokféleségén, hanem ő maga az első áldozat, amelyet meghoz. A heroikus ember megveti az ő jólétét, balsorsát, erényét, bűncit és általában a dolgoknak a maga mértékén mérését. Semmit sem remél már magától s tekintete mindenben egészen erre a reménytelen fenékre akar lehatolni. Ercje a magafelejtésében rejlik és ha magára gondol, magas céljától méri az utat önmagáig, s úgy érzi, mintha csak jelentéktelen salakrakást látna maga mögött és maga alatt. A régiek gondolkozásuk minden erejével a boldogságot és az igazságot keresték, – de a Természet kaján elve azt mondja: soha se találja meg senki, amit keresnie kell. Aki azonban mindenben valótlanyságot keres és önként társul a balsorshoz, az talán a csalódás egy másik csodáját éli meg: valami mondatatlan, amelynek a boldogság és igazság csupán bálványos árnyékképe, közelg felé, a föld elveszti nehézségét, a földi események és hatalmak álmokdöbe borulnak s mint nyári alkonyatkor, magasztos fény terjed körülötte. A szemlélődőnek úgy rémlik, mintha éppen most kezdene ébredni, mintha csak előtte lebegő álom felhői játszadoznának vele. Egyszer ezek is szertefoszlának: akkor megvirradt; fényes nappal van.

5.

Azonban azt ígértem, hogy Schopenhauert, a magam tapasztalatai szerint, mint *nevelőt* mutatom be. Ennélfogva távolról sem elég, ha én, még hozzá tökéletlen kifejezéssel, csak azt az eszményi embert festem meg, amelyik Schopenhauer-ben és körülötte, mintegy platói ideájaképpen, uralkodik. A legnehezebb még hátra van: megmondani, mint lehet ebből az eszményből a kötelességek új körét kivonni, s mint lehet ilyen túlkövetelő céllal a rendes emberi tevékenységet összekapcsolni, azaz, bebizonyítani, hogy az az eszmény *nevel*. Különböztetést az azt hihetné valaki, hogy az az eszmény csupán boldogító, sőt mámorosító szemlélet, amelyben egyes pillanatok részesítenek, hogy rögtön azután annál inkább cserben hagyjanak és annál mélyebb elkeseredésnek szolgáltatassanak ki. Bizonyos is, hogy így *kezdjük* az érintkezést ezzel az eszménnyel, a fény és árny, mámor és csömör hirtelen váltakozásával, s hogy itt olyan tapasztalat ismétlődik amely oly régi, amilyen régiek maguk az eszmények. Ám nem kell sokáig a küszöbön megállnunk. S most komolyan és határozottan kell kérdeznünk: lehetséges, hogy ennek a hihetetlenül magas célnak úgy közelébe férjünk, hogy az neveljen, miközben fölfelé vonz? Hogy ne teljesebbé be rajtunk Goethe nagy szava: „Az ember túl szűk helyzetben születik; egyszerű, közeli határozott célokat föl bír fogni és megszokja, hogy rögtön kézenfekvő eszközökhöz nyúljon. Mihelyt azonban tágabb mezőkre jut, sem azt nem tudja, mit akar, sem hogy mit kell tennie, s egészen egyre megy, akár a tárgyak tömege szórja szét, akár azok magassága és méltósága hozza ki sodrából. Mindig szerencsétlensége, ha olyasvalamire törekszik, amihez nem tud szabályos öntevékenységgel hozzáfűződni.”¹⁸ S éppen ama schopenhaueri ember ellen lehet azt a jogosság látszatával felhozni: méltósága és magassága csak kihoz a sodrunkból s ezáltal kiragad a tevékenyek minden közösségből. Odavan a kötelességek összefüggése, az élet rendes folyása. Lehet, hogy olyik hozzászokik, hogy elkedvetlenedve végül is szétválasztást tegyen és kettős irányvonal szerint éljen, azaz önmagával ellentmondásban, itt is, ott is bizonytalanul s ezért napról-napra gyöngébben és meddőbben: míg egy másik még elvileg is lemond arról, hogy egyáltalában részt vegyen a cselekvésben s még azt is alig nézi, ha mások cselekszenek. A veszedelmek mindig nagyok, ha az embernek

mészeteket szét is rombolhatja, míg a gyengébbeket és még számosabbakat szemlélődő lustaságba süllyeszti, úgyhogy végzetekre merő lustaságból még a szemlélődés képességét is elvesztik.

Ezekre az ellenvetésekre annyit meg kell engednem, hogy e részt alighogy elkezdődött még a munkánk, s hogy, a magam tapasztalata szerint, még csak egyet látok és tudok határozottan: hogy lehetséges amannak az eseményképnek megfelelő és teljesíthető kötelességeknek egy láncát reád és reám függeszteni s hogy közülünk egyesek már érzik is ennek a láncnak a nyomását. Hogy azonban aggály nélkül kimondhassam azt a formulát, amely alá szeretném foglalni a kötelességek ama új körét, még a következő megfontolásokra van szükségem.

A mélyebb emberek mindenha éppen azért éreztek részvétet az állatok iránt, mert ők is szenvednek az élettől és mégsincs erejük, hogy a szenvedés tövisét maguk ellen fordítsák és létüket metafizikailag értelmezzék; sőt ízig-vérig fölháborít, ha ezt az esztelen szenvedést látjuk. Ezért támadt föl, még pedig nemcsak egy pontján a földkerekségnek, az a sejtés, hogy bűnterhelt emberek lelkei rejtőznek ezekben az állati testekben s hogy az az első pillantásra föllázító esztelen szenvedés színről-színre az örök igazságossággal csupa értelemm és jelentéssé oldódik föl, t. i. büntetéssé és vezekléssé. Valóban, kemény büntetés is, imígyen állatként éhség s mohó vágy közt élni s mégsem eszmélni erről az életről; s nem lehet súlyosabb sorsot kigondolni, mint a ragadozó állatét, amelyet marcangoló kínya a sivatagon át kurgat, amely csak ritkán elégül ki s akkor is csak úgy, hogy a kielégítés kinná válik, más állatokkal folytatott vérengző viaskodásban, vagy utálatos mohóság és csömör révén. Ily vakon, örülten, magasabb cél nélkül az életen csüngeni, távol annak a tudásától, hogy büntetik és miért büntetik, sőt éppen erre a büntetésre, mint valami boldogságra vágyódni szörnyű szomjúság balgaságával – ez az állatsors. S ha az egész Természet az ember felé törekszik, ezáltal kijelenti, hogy az emberre az állati élet átkától való megváltása végett van szüksége s hogy benne a lét tükröt tart maga elé, amelynek mélyén az élet képe már nem értelmetlenül, hanem metafizikai jelentőségében mutatkozik. (Ám fontoljuk meg jól: hol végződik az állat, hol kezdődik az ember? Az az ember, aki egyedül fontos a Természetnek. Amíg csak valaki az életre, mint valami boldogságra vágyódik, tekintetét még nem emelte az állat látóhatára fölé; mindössze csak több tudatossággal akarja azt, amit az állat vak ösztönében keres. De így járunk mindnyájan életünk javarésztében: rendesen nem kerülünk ki az állatiasságból; mi magunk vagyunk az állatok, amelyek látszólag értelem nélkül szenvednek.)

Ámde vannak pillanatok, *amidőn ezt fölfogjuk*: akkor megszakadnak a felhők s látjuk, mint tódulunk mi is minden egyéb természettel az ember felé, mint valami messze fölöttünk álló felé. Abban a hirtelen fényességben borzadva tekintünk magunk köré és hátunk mögé: Íme ott futunk közöttük. Az emberek roppant mozgalma a nagy siralomvölgyében, városok, államok alapítása, hadviselés, a szüntelen gyűjtés és szerteszórás, össze-vissza futkosásuk, egymástól eltanulásuk, egymás rászédése és eltaposása, jajkiáltásuk a bajban, diadalordításuk a győzelemben – mindez csak folytatása az állatiasságnak: mintha az embert szántszándékkal vissza akarnák fejleszteni és csellel meg akarják fosztani metafizikai képességeitől; igen, mintha Természet, amely oly soká vágyódott az emberre és munkálkodott az eljövételén, íme, most visszariadna tőle s jobban szeretne visszatérni az ösztön tudatlanságára. Ah, szüksége van megismerésre, de viszont borzad is a megismeréstől, amelyre tulajdonképpen szüksége van; így azután ide-oda lobog a láng nyugtalanul és mintegy önmagától visszajedve és ezer dolgot ragad meg, mielőtt azt ragadja meg, aminek érdekében a Természetnek egyáltalában szüksége van a megismerésre. Mindnyájan tudjuk egyes pillanatokban, hogy életünk legkörülmenyesebb berendezései csak azért történnek, hogy tulajdonképpeni feladataink elől meneküljünk, amint szívesen rejtlenők fejünket valahová, mintha bizony ott százszemű lelkiismeretünk nem bírna megfogni! Mily mohón ajándékozzuk oda szívünket az államnak, pénz-szerzésnek, társaságnak, tudománynak, csak azért, hogy már ne legyen birtokunkban; hisz még a súlyos napi robotot is lázasabban és magunkon kívül folytatjuk, mint ahogyan azt az élet megkívánná: csak azért, mert szükségesebbnek látjuk, hogy egyáltalában ne jussunk öntudat-

ra. A kapkodás, rohangászás általános, mert mindenki önmaga elől fut: általános ennek a sietségnek sunyi rejtegetése is, mert elégedetteknek akarunk látszani és az élesebbszemű nézők elől szeretnők nyomorunkat elleplezni; általános az új, csilingelő szócsengettyűk szükséglete, amellyel beagatva az élet valami lármásan ünnepélyes jelleget kapjon. Mindenki ismeri azt a különös állapotot, ha hirtelen kellemetlen emlékezések tolnak agyunkba s mi heves taglejtésekkel és lármázva igyekszünk azokat kiverni a fejünkbe; azonban a közélet taglejtései és lármája kitaláltatják velünk, hogy mindnyájan és mindig ilyen állapotban leledzünk, félelemben az emlékezéstől és benső elmélyedéstől. De hát mi is az, ami olyan gyakran bánt; miféle szűnyog nem hágy aludni? Kísérteties sürgős-forgás van körülöttünk; az élet minden pillanata akar nekünk valamit mondani, de mi nem akarunk a szellem hangjára ügyelni. Félünk, ha egyedül vagyunk és hallgatunk; félünk attól, hogy valamit fülünkbe súgnak és így gyűlöljük a csöndet és társasérettel kábítjuk el magunkat.

Mindennek, ismétlem, olykor-olykor tudatára ébredünk és nagyon csodálkozunk mindazon a szédülő szorongáson és sietségen s életünk ama egész álomszerű állapotán, amely borzadni látszik a fölébredéstől és amely annál élénkebben és nyugtalanabban álmodik, mentől közelebb van a felébredéshez. De egyben azt is érezzük, mennyire gyöngét vagyunk arra, semhogy a legbensőbb elmélyedés ama pillanatait soká bírni elviselni, s mennyire nem mi vagyunk azok az emberek, akikre az egyetemes Természet, mint megváltóira törekszik: már az is sok, ha egyáltalában kidugjuk egy kicsit a fejünket, s észrevevesszük, mily folyam mélyébe süllyedtünk. S még ez sem sikerült önerőnkől, ez a felbukkanás és egy múló percre felébredés; kell, hogy kiemeljenek bennünket, s kik azok, akik kiemelnek?

Azok az igaz emberek, a többé már nem-állatok, a filozófusok, művészek és szentek. Megjelenésük alkalmával és megjelenésük által teszi meg a soha nem ugráló Természet egyetlen ugrását, már pedig örömuigrását, mert először érzi magát a célnál, t. i. ott, ahol fölfogja, hogy le kell tennie céljairól és hogy az élet és létesülés játékát túl magas betétre játszotta. Ennél a megismerésnél fölmagasztosul; szelíd alkonyati fáradság és az, amit az emberek „a szépség”-nek hívnak, nyugszik az arcán. Amit most, magasztosult arccal kimond, az a lét felől adott nagy *fölvilágosítás* és a legnagyobb kívánság, amit halandó kívánhat, az, hogy tartósan és nyílt föllel vehessen részt ebben a fölvilágosításban. Ha valaki azon gondolkozik, mi mindent kellett például Schopenhauernek élete folyamán *hallania*, utólag így szól talán magához: „Óh, a te süket füled, kába fejed, pislákoló eszed, összezsugorodott szíved, óh, minden. amit magadénak mondassz – mennyire megvetem mindezt! Hogy nem tudsz röpiülni, csak repesni! Hogy tudsz magad fölé nézni, de nem tudsz oda feljutni! Hogy ismered az utat és majdnem rá is lépsz, amely a filozófus ama mérhetetlen távolba látásához vezet, de már néhány lépés múlva visszatántorogsz! S ha csak egy napra teljesülne az a legnagyobb kívánság, mily készségesen váltanók meg összes többi életünk árán! Oly magasra hágni, amilyen magasra gondolkozó valaha hágott, föl a tiszta alpesi és jeges levegőbe, ahol már nincs ködbeborítás, elfátyolozás, s ahol a dolgok alapalkata keményen és mereven, de kikerülhetetlen értelhetőséggel fejeződik ki! Csak, ha erre gondol, válik a lélek magánossá és végtelenné; ha azonban beteljesedne a kívánsága, ha tekintete meredeken, fénysugárként világítva esnék le a dolgokra, ha elhalna a szemérem, szorongás, mohó vágy, – mily szóval kellene jelölni állapotát, azt az új és titokzatos izgatottság mékül való gerjedelmet, amellyel azután, a Schopenhauer lelkéhez hasonlatosan, ott lebegne a Lét roppant képírása, a létesülés megkövült tana fölött, nem mint éjszaka, hanem mint izzó, vörös, a világra áradó fénytenger. S viszont mely sors, a filozófus sajátágos hivatásáról és boldogságáról annyit sejtteni, hogy érezzük a nem-filozófus, a reménytelenül vágyakozó egész bizonytalanságát és boldogtalanságát! Gyümölcsnek tudni magunkat a fán, amely túlsok árnyék miatt sohasem érik be, s közvetlen közelünkben látni a napsugarakat, amely nekünk hiányzik!”

Olyan kín volna ez, amely a Természet által mostohán adományozottat íriggyé és rosszakaratúvá tehetné, ha egyáltalában tudna írigy és rosszakaratú lenni; valószínű azonban, hogy

végre megfordítja a lelkét, hogy ne emésztődjék el hiú vágyban – s most a kötelességek új körét fogja *fölfedezni*.

Itt elérkezte, a feleletig a kérdésre, vajon lehetséges-e, a schopenhaueri ember nagy eszményéhez szabályos öntevékenységgel hozzáfűződnünk. Mindenekelőtt tény, hogy azok az új kötelességek nem egy magánossá válnak kötelességei, hanem azokkal hatalmas közösségbe tartozunk, amelyet ugyan nem tartanak össze külsőséges formák és törvények, de igenis összetart egy alapgondolat. (Ez a *kultúra* alapgondolata, amennyiben az mindenikünknek egy feladatot szab elénk: hogy t.i. *a filozófus, a művész, a szent megteremtését magunkban és magunkon kívül előmozdítsuk és ezzel a Természet tökéletességét megalkalmazzuk*.) Mert, amint a Természetnek szüksége van a filozófusra, a művészre is szüksége van, metafizikai célra, – azaz, hogy fölvilágosítást szerezzen önmagáról, hogy végre tiszta és kész festményként álljon elé az, amit létesülése nyugtalanságában sohasem láthat meg világosan – tehát a maga megismerése céljára. Goethe volt az, aki vidám és mélyértelmű szavaival jelezte, hogy a Természet előtt minden kísérletének csak arra a végre van fontossága, hogy a művész végül megértse dadogását, fél úton elébejöjjen és kimondja, mit is akar tulajdonképpen a kísérleteivel: „Sokszor megmondtam és még sokszor fogom megismételni: a világ és ember minden cselekvőségének causa finalis-a a drámai költészet. Mert egyébként azt a holmit semmire sem lehet használni.”¹⁹ Végrezetre így van szüksége a Természetnek a szentre, aki egészen összezsugorította az én-jét, s akinek szenvedő élete már nem, vagy csak alig, egyéni érzés, hanem legmélyebb egyenlőségű s együttérzés, az egység érzése minden elövel. A szenten teljesül be az átalakulás ama csodája, amelyet a létesülés játéka sohasem végez el, az a végső és legmagasabb emberré-levés, amelyre minden Természet törekszik, az önmagától való megváltásra. Semmi kétség: mindnyájunkat rokonság fűz össze vele; vannak pillanatok, amidőn a leglobogóbb, szeretettel legteljesebb tűz fényében már nem értjük az „én” szót; lényünkön túl van valami, ami az olyan pillanatban „innen”-né válik s ezért sóvárogjuk szívünk mélyéből az „itt” és „ott” közötti hidat. Közönséges lelkiállapotunk mellett persze semmivel sem járulhatunk a megváltó ember megteremtéséhez, ezért *gyűlöljük* magunkat ebben az állapotban. A gyűlöletnek gyökere az a pesszimizmus, amelyre Schopenhauernek kellett ismét megantánia a kort, de amely olyan régen megvan, amely régen vágyódás van a kultúra után. Gyökere a pesszimizmus, de nem virágra; mintegy alagsora, de nem tetője; pályája kezdete, de nem célja: mert valamikor meg kell még tanulnunk, hogy valami mást és általánosabbat is gyűlöljünk, ne csak az „én”-ünket és nyomorú korlátoltságát, változását és nyugtalanságát: abban a magasabb lelkiállapotban, amelyben viszont más valamit is fogunk szeretni, mint amit most szerethetünk. Csak ha majd, mostani vagy jövőendő szülöttségünkben, mi is fölvetetünk a filozófusok, művészek, szentek ama legfenségesebb rendjébe, lesz szeretetünknek és gyűlöletünknek ujonnan kitűzött célja – egyelőre azonban megvan a magunk kötelességköre, szeretete és gyűlölete. Tudjuk, mi a kultúra. Azt akarja, – hogy a schopenhaueri ember fogalmára alkalmazzuk, – hogy előkészítsük, támogassuk újra, meg újra való folytonos megteremtését, amidőn megismerjük és eltakarítjuk útjából a vele ellenségeset, – egyszerűen, hogy minden ellen fáradhatatlanul harcoljunk, ami *bennünket* elűtött létünk legmagasabb beteljesítésétől, amidőn meggátolt abban, hogy magunk is ilyen schopenhaueri emberek legyünk.

6.

Olykor bajosabb valamely dolgot bevállalni, mint belátni. Bizonyára így jár a legtöbb ember, ha ezt a tételt átgondolja: „az emberiség folyton azon dolgozik, hogy egyes nagy embereket hozzon létre – s ez és semmi egyéb a feladata.” Mennyire szeretnők a társadalomra és céljaira alkalmazni azt a tanulságot, amelyet az állat- és növényvilág szemléletéből vonhatunk le,

hogy t.i. a Természet csupán az egyes, legmagasabb példányoknak tulajdonít fontosságot, a rendkívültre, hatalmasabbra, bonyolultabbra, termékenyebbre törekszik; mennyire szeretnők, ha nem állana ennek makacsul ellent a sok belénkoltott képzelődés. Tulajdonképpen könnyű felfogni, hogy valamely faj fejlődésének célja ott van, ahol odaért határához és egy magasabb fajba való átmenetéhez; s nem lehet célja a példányok tömegében és jólétükben, vagy éppen időbelileg utolsó példányaiban, sőt inkább ott van az a látszólag szétszórt és esetleges egzisztenciákban, amelyek elvétele kedvező körülmények között létrejönnek. És éppen ilyen könnyen kellene belátni a követelést, hogy az emberiségnek, amely tudatára juthat céljának, magának kell fölkeresnie és előteremtenie azokat a kedvező körülményeket, amelyek közt ama nagy, megváltó emberek létrejöhetnek. Ám ennek tudom is én, mi minden áll útjában: a végső cél állítólag a „mindenki”, vagy a „legtöbb ember” boldogságában, mások szerint viszont a „nagy közületek” kifejlésében keresendő. S amily gyorsan határozzák rá magukat bizonyos emberek, hogy életüket az államnak szenteljék, épp oly lassan határoznák el magukat, ha nem az állam, hanem egy egyén követelné meg tőlük ezt az áldozatot. Fonáknak tűnik fel, hogy az ember egy másik ember kedvéért legyen a világon, sőt inkább „minden embertársáért van, vagy legalább lehető sokakért!” Óh, jámbor polgár, mintha bizony okosabb dolog volna, a számot venni döntőnek, ahol értékről és jelentőségről van szó! Mert a kérdés így hangzik: hogyan nyer jelentőséget a Te életed, az egyén élete megmagasabb értéket, legmélyebb jelentőséget? Mi módon fecseled el a legkevésbé? Bizonyára csak úgy, ha a legritkább és legértékesebb példányok javára, nem pedig a „legtöbb” ember, vagyis egyénenként véve, a legértéktelebb példányok javára élsz. És éppen azt az érzületet kellene a fiatal emberekbe elültetni, hogy magát mintegy a Természet elhibázott művéül, de egyszerűsége miatt e művész legnagyobb és legcsodásabb szándékainak bizonyítékául tekintse: „igaz, ez balul sikerült neki” – mondja magának, – „de azért nagy szándékát azzal akarom elismerni, hogy szolgálatára vagyok, hogy egyszer jobb sikert érjen el.”

Ezzel a szándékkal a *kultúra* körébe helyezkedik, mert az minden egyes önismeretének és önmagával elégedetlenségének szülötte. Mindenki, aki zászlaja alá szegődik, ezzel így nyilatkozik: „Látok magam fölött valamit, magamnál fensőbbet és emberibbet; segítsétek mindnyájan, hogy elérhessem, amint én is mindenkinek segíteni akarok, akinek hasonló a megismerése, hasonló a szenvedése: hogy valahára megint megszülessék az ember, aki magát teljesnek és végtelennek érzi megismerésben és szeretésben, látásban és bírásban és aki minden egészségével ragaszkodik a Természethez, mint a dolgok bírása és értékmérője. Bájos dolog, valakit a csüggedést nem ismerő önismeret állapotába helyezni, mert lehetetlen szeretetre tanítani. Pedig csakis a szeretet teszi a lelket nemcsak tiszta, szétválasztó és megvető tekinthetűvé önmagunk iránt, hanem ő adja meg azt a mohó vágyat is, hogy túlnézzünk magunkon és minden erőnkkel keressük a magasabb „én”-ünket, amely még valahol rejtőzködik. Tehát csak az, aki szívével valamely nagy emberen csüng, kapta meg ezzel a *kultúra első felszentelését*. Jele a magunk elszégyellése elkeseredés nélkül; tulajdon szűk, összezugorodott voltunk gyűlölete: részvét a géniusszal, aki magát újra meg újra kiragadta ebből a tompultságból és szárazságból; minden fejlődő és küzdő társunk megsejtése és a legbensőbb meggyőződés, hogy majdnem mindenütt találkozunk a küzdő Természettel, amely az Emberre törekszik, ismét meg ismét fájdalmasan elhibázottnak látja művét, de mindazonáltal mindenütt a legcsodásabb kezdetek, vonások és formák sikerülnek kezének: úgyhogy az emberek, akikkel együttélünk, a legértékesebb képzőművészeti vázlatokhoz hasonlóak, ahol minden ezt kiáltja felénk: jertek, segítsétek, fejezzétek be, hordjátok össze az összeillőt, mérhetetlenül vágyódunk, hogy Egésszé váljunk.

A lelkiállapotoknak ezt a formáját hívtam én a *kultúra első felszentelésének*, most pedig a *második* felavatás hatásait kell vázolnom. Jól tudom, hogy itt megnehezült a feladatom. Mert most a belső történésről a külső történet megítélésére kell áttérnem, a tekintetnek kifelé kell fordulnia, hogy a *kultúra szomjúságát*, amelyet már ismer amaz első lelki tapasztalatokból, megtalálja a nagy, eleven világban. Az egyénnek az ő küszködését és vágyódását ábrázol

kell használnia, amellyel most az emberek törekvéseit leolvashatja. De még ennél sem állapodhatik meg, erről a fokról is magasabbra kell fölhágnia. A kultúra nemcsak azt a benső élményt követeli meg tőle, nemcsak a körülötte hömpölygő külső világmegítélését, hanem végezetre és kiváltképpen a tette, azaz a kultúráért való harcot, s az ellenségeskedést olyan befolyások, szokások, törvények, intézmények ellen, amelyekben nem ismer rá céljára: a génusz megteremtésére.

Annak, aki erre a második fokra tud helyezkedni, először az tűnik föl, *mennyire kevés és ritkán ismerik azt a célt*, ellenben mily általános a fáradozás a kultúra iránt s mily roppant nagy az az erőtömeg, amely szolgálatában elhasználódik. Azt kérdezhetjük csodálkozva: talán ez a célismeret nem is szükséges? A Természet talán úgyszólamint eléri a célját, ha a legtöbben a maguk fáradozása célját is hamisan határozzák meg? Aki szokásszerűleg sokat tart a Természet tudattalan célszerűségéről, talán könnyen feleli majd: „Igen úgy is van! Hadd gondolják és beszéljék az emberek végső céljukról azt, amit akarnak, homályos ösztönükben mégis jól tudják a helyes utat.”²⁰ Hogy e részt ellentmondhassunk, bizonyos élményekre van szükség; aki azonban meg van győződve a kultúrának arról a céljáról, hogy az igaz ember létrejöttét kell előmozdítania és semmi egyebet és egyben fontolóra veszi, hogy azoknak az embereknek létrejötte, a kultúra minden áldozata és cicomája ellenére is, alig különbözik a folytonos álatkínzástól: az szükségesnek találja azt is, hogy ama „homályos ösztön” helyébe végrehalálva tudatos akarat tétessék. Különösen egy második okból is: hogy t. i. ne lehessen azt a végső célja fölül homályban lévő ösztönt egészen másfajta célokra használni és olyan utakra vezetni, amelyekben azt a legmagasabb célt, a génusz létrehozását sohasem lehet elérni. Mert van afféle *szolgálatba hajtott, hamis célokra használt kultúra is*; tessék csak körülnézni! És éppen a kultúrát legtevékenyebben előmozdító hatalmak táplálnak e részt hátsó gondolatokat s nem közlekednek vele tiszta és önzetlen érzülettel.

Itt van elsősorban *a szerzők, pénzkeresők önzése*, amely rászorul a kultúra segítségére s hálából viszont segíti, de persze, szeretné maga előírni annak célját és mértékét. Erről az oldalról származik az a kedvelt tétel és lánckövetkeztetés, amely körülbelül így hangzik: legyen lehetőleg sok tudás és műveltség, ennél fogva lehetőleg sok szükséglet, ennél fogva lehetőleg sok termelés, ennél fogva lehetőleg sok nyereség és jólét, – így hangzik a csábító formula. Hívei a műveltséget mint azt a belátást határozzák meg, amellyel a szükségletek és kielégítésük tekintetében teljesen korszerűvé válik az ember, de amellyel egyben leginkább szerezzük meg a lehető legkönnyebb pénzszerezés összes eszközeit és módjait. Műveljünk ki lehetőleg sok kurrens embert, olyan értelemben, ahogyan a pénzermét kurrensnek nevezik, ez volna hát a cél, s valamely nép e felfogása szerint annál boldogabb lesz, mennél több ilyen kurrens embere van. Ezért a modern képzőintézeteknek az legyen a kizárólagos céljuk, hogy mindenkit annyira előmozdítsanak, amennyire csak természete megengedi, hogy kurrens emberré váljék; mindenkit úgy képezzenek ki, hogy a megismerés és tudás általa elsajátított fokából a lehető legnagyobb boldogságot és nyereséget merítse. Azt követelik: az egyén az ilyen általános műveltség szépségével maga becsülje föl magát pontosan, hogy tudja, mit követelhet az élettől. Végül azt állítják, hogy természetes és szükséges szövetség van „értelmiség és vagyon,” „gazdagság és kultúra” közt, sőt, hogy ez a szövetség *erkölcsi* szükségsszerűség. Minden műveltség gyűlöletes előttük, amely magánossá tesz, amely pénzen és kereseten túl szögezi célját; amely sok időt használ el, mert az ilyen komolyabb fajta műveltséget „finomabb önzés”-nek, „erkölcstelen kultúr-epikureizmus”-nak szokás csúfolni. Az érvényes erkölcsiség szerint persze ennek éppen a visszája értékes, azaz a gyors műveltség, hogy az embert hamarosan pénzkereső lényé alakítsa, de viszont olyan alapos műveltség, hogy lehetőleg sok pénzt szerző lény váljék belőle. Az embernek csak annyi kultúrát engedélyeznek, amennyi az általános termelés és világforgalom érdekében áll, de ennyit azután meg is követelnek tőle. Egy szóval: „az embernek szükségszerű igénye van a földi boldogságra, ezért szükséges a műveltség, de csakis ezért!”

Másodszor itt van az *állam önzése*, amely szintén a kultúra lehető legnagyobb terjesztését és általánosítását kívánja, s amelynek leghathatósabb eszközei vannak kívánságai kielégítésére. Föltéve, hogy elég erősnek érzi magát, hogy ne csak levegye a féket az emberekről, hanem idejekorán rájuk is bírja tenni az igát; feltéve, hogy alapzata elég biztos és széles, hogy a műveltség egész boltívét hordozhassa, polgárainak műveltsége mindig csak neki válik hasznára más államokkal való versengésében. Mindenütt, ahol csak „kultúrállam”-ról beszélnek most, ennek feladatául azt vallják, hogy az illető nemzedék szellemi erőit oly mértékben tegye szabaddá, hogy azok a fennálló intézményeket hasznosan szolgálhassák: de éppen csak ily mértékben! Csakúgy, ahogyan a hegyi patakot zsilipekkel, csatornákkal részben lecsapoljuk, hogy a kisebb erővel malmokat hajtsunk, – míg teljes ereje a malomnak inkább ártana, semhogy használna. Az a békő-leverés egyben és még sokkal inkább: békőba verés. Emlékezzünk csak arra, hogy fokozatosan mivé lett a kereszténység az állam önkénye alatt. A kereszténység kétségkívül egyik legtisztább megnyilatkozása a kultúra iránti vágynak, s még inkább a szent folyton megújuló teremtésének; mivel azonban százféle módon arra használták, hogy az állami erőszak malmait hajtassák vele, fokozatosan a velejéig megromlott, képmutatóvá, hazuggá vált. Maga az utolsó eredménye, a német reformáció sem lett volna más, csak gyors fellángolás és kilobbanás, ha nem tudott volna az államok harcából és égéséből erőt és lángot lopni.

Harmadszor: a kultúrát mindazok előmozdítják, akik jól érzik a *csúf és unalmas tartalmat* és szeretnék azt az ú.n. „szép formá”-vá feledtetni. A külsőségekkel, szóval, mozdulattal, cícomával, modorral kell a szemlélőt a tartalom felőli helytelen következtetésre csalni, abban a feltevésben, hogy a belső rendesen a külsőről szokták megítélni. Olykor úgy látom: a modern emberek módfelett unják egymást s végül szükségesnek találják, hogy minden művészettel érdekessé tegyék magukat. Művészeikkel tehát pikáns pácú elegelekként talál-tatják föl magukat; Kelet és Nyugat minden fűszerszámanak mártásával öntetik le magukat és bizonyos is, hogy nagyon érdekesen szaglanak, az egész Kelet és Nyugat illataival! Berendezkednek minden ízlés kielégítésére, s mindenki kiszolgálására, akár jó vagy rossz-szagúra, akár magasztosra, vagy paraszti durvaságra, akár görögre vagy kínaira, akár tragédiára vagy dramatizált szennyre folyik a nyála. Ezek a modern emberek, akik mindenáron érdekesek és érdekeltek, érdeklődők akarnak lenni, leghíresebb szakácsaikat tudvalevőleg a franciák közt, legrosszabb szakácsaikat pedig a németek közt találják. Ez az utóbbiak számára persze vígasztalóbb, mint az előbbiekre, s legkevésbé sem vesszük sértésnek a franciáktól, ha éppen az érdekességben és eleganciában való fogyatékosságunkat gúnyolják ki, s ha bizonyos németek eleganciára és finom modorra való törekvésénél az indiánok jutnak eszünkbe, akik gyűrűt kívánnak orrlyukukba és ordítoznak, hogy tetoválják őket!

És itt mi sem tart vissza egy kis elkalandozástól. Az utolsó német-francia háború óta Németországban sok minden megváltozott és eltolódott s nyilvánvaló, hogy a hazatérők egy-némely új kívánságot is hoztak magukkal a német kultúra vonatkozólag. A háború sokak számára az első utazás volt a világ elegánsabb felébe. Mármost milyen nagyszerűen fest a győző elfogulatlansága, ha nem átalja, hogy némi kultúrát tanuljon a legyőzöttől! Különösen az iparművészet tekintetében szokás a műveltebb szomszédal való versenyre utalni: a német ház tétessék hasonlóvá a franciához; sőt még a német nyelv is – a francia mintára alapított akadémia révén, – sajátítsa el „egészséges ízlést” s tegyen le arról az aggályos befolyásról, melyet Goethe gyakorolt rá, – ahogyan legújabbán Dubois-Reymond, a berlini akadémikus véli.²¹ Színházaink egész csöndben és tisztességgel már úgys ugyanarra a célra törekedtek, sőt már az elegáns német tudós is föl van találva. Nos, akkor várható, hogy minden, ami eddig nem akart igazában igazodni ahhoz az elegancia-törvényhez, t.i. a német muzsika, tragédia és filozófia, most már mint nem-német, sutba fog dobálni. – Pedig valóban egyetlen ujmozdulatot sem érdemelne a német kultúra, ha a németiség azon kultúrán, amelynek még híjjával van s amelyre most törekednie kellene, nem értene egyebet, mint az életet csinosító művészeteket és illemeket – beleértve az egész táncmesteri és kárpitós-találékonyságot; – ha

a nyelvben is csak akadémiailag jóváhagyott szabályokra és bizonyos általános jómodorra törekednék. Pedig az utolsó háború, s a franciákkal való összehasonlítás, úgy látszik, nem ébresztett magasabb igényeket, sőt inkább gyakrabban száll még a gyanú, mintha a németiség most erőszakosan szeretné kivonni magát azok alól a régi kötelességek alól, amelyeket csodálatos adománya és képessége, természetének sajátos bánatossága és mély kedélye ró a vállaira. Jobban szeretne egyszer bohóckodni, majmot játszani; jobban szeretne modort és olyan mesterkedést tanulni, amivel az élet mulatságossá tehető. Ámde a német szellemet mivel sem lehet mélyebben megsérteni, mintha viasképpen bánnak vele, mintha egy szép napon eleganciát is lehetne rágyúrni. S ha, sajnos, igaz is, hogy a németek jó része szívesen gyúratná magát ekképpen, hadd ismételjük, valamíg meghallják: tibennetek már nem is lakozik az a régi németiség, amely ugyan kemény, érdes és tele van ellenállással, de a legbecesebb anyag, amelyen csak legnagyobb alkotóinknak szabad dolgozni, mert csupán ők méltók hozzája. Bennetck ellenben csak holmi puha, pépszerű anyag van; csináljatok vele azt, amit akartok; formáljatok belőle elegáns bábokat és érdekes bálványképeket – ezért is Wagner szava lesz a döntő ítélet: „A német ember szögletes és merev, ha illedelmesen akar mozogni, de fönséges és minden mást fölülmúló, ha tűzbe jön.”²² S az elegánsok, bizony, nagyon alaposan félhetnek ettől a német tűztől, hogy valamiképpen egy szép napon föl ne falja őket minden viaszbábjukkal és viaszbálványukkal. – Lehetne persze a „szép forma” iránt Németországban elharapódzott hajlamot még másképp és mélyebben is levezetni: abból a mohóságból, a pillanat ama lélekzet nélküli megragadásából, abból a túlságos sietségből, amely minden dolgot zölden tör le az ágáról, abból a rohangászásból, amely most barázdát szánt az emberek arcán és minden tettüket szinte tetoválja. Mintha valami mámorital működnék bennök, amely már nem engedi őket nyugodt lélekzethez, úgy rohannak tova tisztességtelen szorgoskodással, mint a pillanat, uralkodó nézetek és divat hármasságában leledző rabszolgák, úgyhogy persze a méltóság és ildom hiánya túlfutott szembeszökő s szükségessé teszi megint a hazug eleganciát, amellyel a méltatlan kapkodást álcázni lehessen. Mert a szép formára való nájmódi sóvárgás így is függ össze a mai ember csúf hatalmával: az leplezzen, ez lepleztesse. Művelnek lenni már most annyit jelent: nem elárulni, mily nyomorult és hivány az ember, milyen ragadozó-állat a törekvéseiben, mily telhetetlen az összekaparáásban, szerzésben, mily önző és szemérmetlen az élvezésben. Ha valakinek a német kultúra távollétét vázoltam, már sokszor ezt vetették ellen: „De hisz ez a távollét egészen természetes, mert a németek eddig túlságosan szegények és szerények voltak. Hadd legyenek már egyszer honfitársaink gazdagok és öntudatosak, akkor lesz kultúrájuk is!” Bármint boldogítson is a hit, az *effajta* hit engem boldogtalanná tesz, mert úgy érzem: az a német kultúra, amelynek jövőjében itt hisznek, – a dús vagyon, a poltúra és a modoros színlelés kultúrája – a legellenségesebb fonákja annak a kultúrának, amelyben én hiszek. – Bizonyos, hogy akinek németek közt kell élnie, nagyon sokat szenved életük és érzékeik hírhedt szürkeségétől, a formátlanságtól, az eltompultságtól, a finomabb érintkezésben tapasztalt otromba nehézkességtől, s még inkább a féltő irigységtől és a jellem bizonyos sunyiságától és tisztátlanságától; fáj neki és sérti a hamis, rosszul utánzott, a jó külfödből rossz honivá átlántált dolgok iránt való, belé gyökerezett hajlam: de most, amikor ehhez a lázas nyugtalanság, az a sikerre és nyereségre sóvárgás, s a pillanat túlbecsülése mint legnagyobb baj járult hozzá, valóban felháborító elgondolni, hogy mindezeket a betegségeket és gyöngéket alapjában véve sohasem akarnák gyógyítani, hanem mindig csak bemázolják – az „érdekes forma” kultúrájával! És ezt a nép teszi, amely *Schopenhauert* és *Wagnert* szülte! És még gyakran kell szülni! Avagy talán kétségbeesetten csalódunk? Talán már ők sem szolgálhatnak biztosítékkal az iránt, hogy élnek még olyan erők, aminők az övéik, ma is a német szellemben? Talán ők már csak kivételek, mintegy utolsó nyúlványai olyan tulajdonságoknak, miket egykoron németeknek tartottak?

Nem találok erre választ: ezért visszatérek az általános szemlélődés útjára, melyről gondterhes kétségek elég sűrűn akarnak letéríteni. Még nem soroltuk fel mindazokat a hatalmakat, mik ugyan előmozdíják a kultúrát, azonban anélkül, hogy célját, a géniuszt létre-

hozását elismernék. Hármat neveztünk meg már: a vagyonszerzők önzését, az állam önzését és azok önzését, akiknek okuk van a maguk leplezésére és forma mögé bújtatására. Negyedszer most a tudomány önzését és szolgálóinak, a tudósoknak sajátos lényét nevezzem meg.

A tudomány úgy viszonylik a bölcsességhez, mint az erőnyesség a szentté magasztosuláshoz: hideg és száraz; nincs benne szeretet s mit sem tud az elégtelenség és vágy mély érzéseiről. Maga éppoly hasznos, amilyen káros a szolgálóinak, mivelhogy ő reájuk is átviszi a maga jellemét és ekképpen megcsontosítja emberségét. Valamíg a kultúra nevén lényegileg a tudomány előmozdítását értik, a nagy, szenvedő ember mellett könyörtelen hidegséggel lép el, mert a tudomány mindenben csak a „megismerés” problémáit látja, s mert a szenvedés tulajdonképpen az ő világán belül valami illetlen és értelmetlen, tehát legfeljebb megint probléma.

Am szokjék csak valaki ahhoz, hogy minden tapasztalatot dialektikai kérdés- és feleletjátékká, merő agymunkává alakítson: mesésen rövid idő alatt ki fog száradni és már majdnem csontvázként fog zörögni. Ezt mindenki tudja és látja: hogyan lehetséges tehát, hogy az ifjúság mégsem hőköl vissza az ilyen csontvázról és újra meg újra vaktában, választás és mérték nélkül adja magát a tudományra? Hisz erre nem az az állítólagos „igazságkereső ösztön” hajtja: mert hogy lenne egyáltalában ösztön, amely a hideg, tiszta, következmény nélküli megismerést keresné. A tudomány szolgálóinak tulajdonképpen hajtóerőit az elfogulatlan szemlélő nagyon is élesen láthatja: s nagyon ajánlatos egyszer már a tudósokat is megvizsgálni és bonckésre venni, miután megszokták, hogy a világon mindenhez, még a tiszteletre legméltóbbhoz is hozzányúljanak és azt széttagolják. Hogy kimondjam, amit gondolok: a tudós nagyon különböző ösztönök és ingerek bonyolult szövevénye; nem tiszta fém. Végy elsősorban erős és egyre fokozódó ujdonságíngert, a megismerés kalandvágyát, az új és ritka dolgok folyton izgató hatalmát, szemben a régivel és unalmassal. Ehhez adj egy bizonyos dialektikai szímatólt és játékosöztönt, a vadászos örömet a gondolat felforgató rokaútjain, úgyhogy tulajdonképp nem az igazságot keresik, hanem a keresést keresik és a főfő élvezetet a cseles sompolygásban, bekerítésben s a mesterségnek megfelelő leülésben találják. Ehhez járul még az ellentmondás ösztöne; a személyiség, minden más személyiséggel szemben, érezni és éreztetni akarja magát; a harc gyönyörre válik s a személyes győzelem a cél, míg az igazságért való harc csupán ürgy. Jó adag van azután a tudósban abból az ösztönből, hogy bizonyos igazságokat találjon bizonyos uralkodó személyek, kasztok, nézetek, felekezetek, kor-mányok iránt való alávetettségéből, és annak az érzéséből, hogy használ magának, ha az „igazságot” az ő részükre állapítja meg. Nem olyan szabályosan, de mégis elég gyakran még a következő tulajdonságok lépnek előtérbe a tudósnál: Igénytelen derekasság és érzék az egyszerűség iránt, ami nagybecsű, ha több, mint félszegség és gyakorlatlanság a színlelésben, mert ehhez kell egy kis szellemesség. (S valóban, ott, ahol a szellemesség és ügyesség nagyon szembetűnő, egy kicsit mindig résen kell lenni s kétségbe kell vonni a jellem egyenességét.) Másrészt az egyszerűség és igénytelenség is igen sokszor keveset ér, ha a megszokotthoz tapad s az igazságot csak egyszerű dolgokban és a diaphorákban szokta mondani, mert akkor inkább lustaság megmondani az igazságot, mint elhallgatni. S minthogy minden új dolog szükségessé teszi az újratanulást, az igénytelenség, hacsak lehet, a régi véleményt tiszteli, az új dolgok hírdetőinek pedig szemükre hányja a *sensus recti* hiányát. Kopernikus tana bizonyára azért keltett ellenállást, mert a látszat és szokás az addigi tudomány mellett szólott. A tudósnál éppen nemritka gyűlölet a filozófia ellen elsősorban gyűlölet a hosszú lánckövetkeztetések és a bizonyítékok mesterkedése ellen. Sőt alapjában véve minden tudós-nemzedék önkéntelen mértékre veszi a megengedett éleslátást; ami ezt túlhaladja, azt kétségbe vonják és majdnem gyanúsító okul fordítják az egyszerűség ellen. – Megvan a tudósban másodsorban az éleslátás közelségéből, a távolba és általánosba látás nagyfokú gyöngeségével párosulva. Látómezeje rendszeren igen kicsi; a szemet egészen közel kell hozni a tárgyakhoz. Ha a tudós az egyik, éppen átkutatott pontról egy másikra akar áttérni, egész látókészülékét arra a pontra kell irányoznia. A képet csupa foltokra szedi szét, mint aki látcsövét a színpadra, majd egy fejre, majd egy darab ruhára irányítja, s ezt látja, de semmi egészet nem vesz szemügyre. Az egyes foltokat

sohasem látja összekötve, csak következtet összefüggésükre; ezért minden általánosról csak gyöngé benyomása van. Így pl. ő valamely írást csak egyes darabjairól és mondatairól, vagy hibáiról ítél meg, mert az egészét nem bírja áttekinteni. Könnyen lehetne elcsábítani arra az állításra, hogy ez vagy az az olajfestmény packák vad halmaza. – Harmadszor: hideg józanság és közönséges szimpátiákban és antipátiákban. Ezzel a sajátságával különösen a történelemben szerencsés, amennyiben az elmúlt emberek motívumait az előtte ismeretes motívumok szerint szimatolja ki. Vakondtúrásban vakondok ismeri ki magát legjobban. Meg van védve minden mesterséges és túlcspangó föltevéstől; ha állhatatos, kiássa a múlt minden közönséges indítóokát, mivelhogy egyfajtájúnak érzi magát. Legtöbbször persze éppen azért képtelen a ritkát, nagyot, rendkívülit, tehát a fontosat és lényegeset megérteni és becsülni. – Negyedszer: érzés-szegénység, szárazság. Ez még viviszekciókra is képessé teszi. Nem is sejti, mily szenvedéssel jár bizonyos megismerés, s ezért nem fél oly területeken, ahol mások szívére megfagy. Hideg s ennél fogva könnyen kegyetlennek tűnik fel. Vakmerőnek is tartják, pedig nem az, amint nem az az ösvér, amely nem ismeri a szédülést. – Ötödször: kevés önbecsülés, sőt szerénység! Bár nyomorult zugolyba vannak befogva, mítsem érznek az önfeláldozásból, magunk pazarlásából; mintha legbensőbbben éreznék, hogy nem repülők, hanem csak holmi csúszómászók. Ezzel a tulajdonságukkal megható színben tűnnek fel. – Hatodszor: Hűség tanítóik és vezetőik iránt! Ezeknek szívből segítségükre akarnak lenni, s jól tudják, hogy az igazsággal vannak leginkább segítségükre. Hálára vannak hangolva, mert csak az ő révükön nyertek bebocsátást a tudomány méltóságos csarnokaiba, ahová a maguk útján sohasem jutottak volna be. Aki manapság, mint tanító oly területet tud feltárni, amelyen kis koponyák is bizonyos sikerrel dolgozhatnak, az a legrövidebb idő alatt híres emberré válik: oly nagy mindjárt a zaj, amely odatolul. Persze e hívek és hálások mindegyike egyben balsorsa és csapása is a mesternek, mert mindnyájan őt utánozzák és ezáltal éppen az ő hibái szerfeletti nagyságban és túlzásban jelentkeznek, mert ilyen kis egyéniségeken lépnek előtérbe, míg a mester érdemei éppen ellenkezőleg, ugyanilyen arányban kisebbitve mutatkoznak azokon a kis egyéniségeken. – Hetedszer: szokásszerű továbbhaladás a pályán, ahová a tudóst vetették; igazságra hajlás, de a gondolkodás hiánya miatt, az egyszer fölvetett szokásnak megfelelőleg. Az ilyen természetek gyűjtők, magyarázók, tárgymutatók, herbariumok készítői, ott tanulgatnak, keresgélnek valamely mezőn, csupán, mert nem is gondolnak arra, hogy van még más mező is. Szorgalmukban van valami a nehézségi erő roppant ostobaságából: miért is sokszor sokat végeznek. – Nyolcdszor: menekülés az unalom elől! Míg az igazi gondolkodó semmire sem vágyódik jobban, mint nyugalmas, üres órákra, a közönséges tudós fut előlük, mert nem tud velük mit kezdeni. Vigasztalói a könyvek: azaz azt hallgatja, mint gondolkodik valaki valami mást s ezzel elüti a hosszú napot. Különösen olyan könyveket választ, amelyek valahogy fölkelik személyes érdeklődését, ahol egy rokon- vagy ellenszenvből, egy kicsit fölhevül: tehát olyan könyveket, ahol ő vagy rendje kerül szóba, az ő politikai, esztétikai vagy akár csak grammatikai tanai; s kivált, ha sajátos tudmánya van, soha nincs híjával a szórakoztató eszközöknek és légyecsapóknak az unalom ellen. – Kilencedszer: a kenyérkereset motívuma, vagyis alapjában véve ama híres „éhes gyomor kordulásai”. Az igazságot szolgálják, ha képes fizetésekre s magasabb állásokra egyenesen előléptetni, vagy legalább meg tudja szerezni azok kegyét, akik kenyeret és tisztséget osztogathatnak. De csakis ezt a tudományt szolgálják, miért is határt lehet vonni a gyümölcsöző igazságok közt, amelynek sokan szolgálnak, s a meddő igazságok közt, amelynek csak kevesek szentelik magukat; s róluk nem lehet elmondani: *ingenii largitor ventris*.²³ – Tizedszer: a tudóskolléga tisztelete; megvetésének félelme! Ritkább, de magasabb motívum, mint az előbbi, de még nagyon gyakori. A céh minden tagja legföltékenyebben lesi egymást, hogy az igazság, amelytől annyi függ: kenyér, hivatal, tisztesség, – csakugyan megtalálójá nevéből kereszteltessék el. Pontosan adóznak a tisztelettel megtalált igazságért, hogy ezt az adót viszontkövetelhesék, ha történetesen ők találtak valamely igazságot. A helytelent, a tévedést hangosan robbantják, hogy a versenyzők száma ne nőjön túlságosan; de olykor-olykor a valódi igazságot is robbantják, hogy legalább

rövid időre hely kerüljön makacs és vakmerő tévedéseknek; mint ahogy seholsem s itt sem hiányoznak az erkölcsi idiotizmusok, miket máshol csínyeknek is neveznek. – Tizenegyzeder: itt van a hiúságból való tudós! Ez már ritkább válfaj. Lehetőleg egészen magának akar lefoglalni egy területet, s ezért furcsa ritkaságokra vadász, kivált, ha rendkívüli költséget, utazásokat, ásatásokat, számos külföldi összeköttetést igényelnek. Többnyire megelégszik azzal a kitüntetéssel, hogy őt magát is ritka furcsaságként csodálják és nem gondol arra, hogy kenyerét tudós tanulmányaival keresse meg. – Tizenkettedszer: a játékos kedvből való tudós! Azzal mulat, hogy csimbókákat keres a tudományokban és azokat oldogatja, miközben nem kell erőlködnie azon, hogy ne veszítse el a játék érzetét. Ezért nem nagyon hatol a mélyre, de gyakran olyasmit vesz észre, amit a kenyérkereseti tudós fáradtságosan csúszómászó szemével sohasem lát meg. – Ha végül, tizenharmadszor, a tudós indító okául még az igazságosság ösztönét is megjelölöm, valaki azt vethetné ellenem, hogy ezt a nemes és már metafizikailag értendő ösztönt nagyon is bajos a többtől megkülönböztetni s hogy az az emberi szemnek alapjában véve felfoghatatlan és meghatározhatatlan. Ezért ezt az utolsó számot azzal a jámbor óhajtással teszem a többihez, vajha ez az ösztön szaporodnék és válnék hatályosabbá, mint ahogy látjuk. Mert az igazságosság tűzéből elég, ha egyetlen szikra hull a tudós lelkébe s az izzóvá teszi egész életét és törekvését, megtisztítva megemésztí az, úgy hogy többé nincs nyugalma és örökre ki van űzve a langyos vagy fagyos hangulatból, amelyben a közönséges tudósok robotjukat teljesítik.

Mindczeket az elemeket – többet, kevesebbet – gondoljuk el jól elkeverve és összerázva: s íme, megkapjuk az igazság szolgájának létrejöttét. Nagyon csodálatos, mint öntetik itt össze egy alapjában véve emberen kívüli és emberfölötti dolog érdekében: t. i. a tiszta, következés nélküli, tehát ösztön nélküli megismerés érdekében egy sereg kis, nagyon is emberi ösztön és ösztönöcske, hogy vegyületet alkosson, s hogy ennek eredménye, a tudás, mily magasztos színt nyer attól az égi, magas és szintiszta dologtól, hogy az ember egészen elfeledi azt a keverést, kotyvasztást, amely szükséges volt létrehozására. De vannak pillanatok, amidőn egyenesen erre kell emlékezni és emlékeztetni: t. i. éppen akkor, ha a tudós a kultúrára gyakorolt jelentősége kerül szóba. Aki ugyanis tud megfigyelni, észreveszi, hogy a tudós, lény szerint, *meddő* – keletkezése következtében – s hogy bizonyos természetes gyűlöletet érez a termékeny ember ellen. Ezért viaskodtak minden időben a zsenik és a tudósok. Ez utóbbiak ugyanis szeretnék a Természetet megölni, szétboncolni és úgy megérteni, míg az előbbiek a Természetet új, eleven természettel szeretnék szaporítani; így hát érzületük és tevékenységük harcra keveredik. Egészen boldog koroknak nem is volt szükségük a tudásra s nem is ismerték, viszont egészen megbetegedett és elsavanyodott korok a legmagasabbrendű és legméltóságosabb emberként becsülték és az első hellyel tisztelték meg.

Ki volna elég okos orvos azt tudni, mint áll betegség és egészség dolgában a mi korunk! Bizonyos, hogy még ma is gyakran túlbecsülik a tudóst, ami károsan hat különösen a zseni létrejötté tekintetben. Ennek küszködése nem hatja meg a tudós szívét; éles, hideg hanggal tér fölötte napirendre s túl gyorsan vonja a vállát, mint valami furcsa és elcsavart látványra, amihez se ideje, se kedve. Nála sem találjuk meg a kultúra céljának tudatát.

Ámde egyáltalában mire derítettek fényt ezek a szemlélődések? Arra, hogy ahol látószólag a legélelnekben mozdítják elő a kultúrát, sehol sem tudnak arról a célról. (Még ha az állam oly hangosan emeli is ki érdemeit a kultúra érvényre juttatásával kapcsolatban, csak azért támogatja azt, hogy saját magát támogassa, és nem tud megérteni olyan célt, amely magasabban áll, mint saját java és létezése. Amit a pénzszerzők akarnak, amikor örökösen oktatásra és képzésre vágyanak, végül is szintén szerzés. Amikor a formára vágyók a kultúráért végzett tulajdonképpeni munkát maguknak tulajdonítják, és pl. azon a véleményen vannak, hogy minden művészet hozzájuk tartozik és igényeiket kell szolgálnia, éppen az válik világossá, hogy önmagukat igenlik, miközben a kultúrát igenlik, hogy tehát egy félreértést ők sem tudnak kivédeni. A tudósokról elegendő szó esett.) Bármily buzgón gondolkodik az előbb említett négy hatalom együttesen azon, mint használhat a kultúrával önmagának, éppoly

bágyadtak és gondolatszegények, ha ez az önértékük nem érintetik. És így a génusz létrehozásának föltételei az újabb korban *nem javultak*, sőt az ellenszenv az eredeti emberek iránt olyan fokra hágott, hogy Szokratesz egyáltalában nem élhetett volna nálunk s nem érhetett meg hetven évet.

Most arra emlékeztetek, amit a 3. fejezetben adtam elő: hogy egész modern világunk éppenséggel nem oly szorosan összeillesztett és maradandó, hogy kultúrafogalmának is örök fennállást lehetne jósolni. Sőt valószínűbbnek kell tartani, hogy a következő évezrednek lesz néhány új ötlete, amelytől a most élők hajszála persze égnék meredne. *A hit a kultúra metafizikai jelentőségében* talán még nem volna olyan nagyon elborzasztó; ám az lehet néhány következtetés, amelyet a nevelésre és iskolaügyre le kellene vonni.

Persze az egészen szokatlan, mély elgondolkozást kíván, ha a jelen nevelőintézetektől el s azok fölé egészen idegenszerű és más intézmények felé fordítjuk tekintetünket, amelyeket pedig talán már a második vagy harmadik nemzedék szükségeseznek fog találni. Míg ugyanis a mostani felsőbbfokú nevelők fáradozása vagy a tudóst, vagy az államhivatalnokot, vagy a pénzkeresőt vagy a műveltség filiszterét, vagy – végül és rendesen – valamennyiök keverékét hozza létre: azoknak a persze még csak kitalálandó intézeteknek nehezebb volna a feladatuk – persze nem önmagában véve nehezebb, mert ezért mindenestre természetesebb és így könnyebb is volna; s lehet-e valami nehezebb, mint ahogy most egészen természetellenesen történik, egy ifjút tudóssá kioktatni? Ellenben abban rejlik a nehézség, hogy az embernek újra kell kezdenie a tanulást, új célt kell kitűznie, s végtelen fáradtságba fog kerülni, hogy mai nevelésügyünk alap gondolatát – amelynek a középkorban vannak a gyökerei, amely tulajdonképpen a középkori tudást tűzi ki a tökéletes műveltség céljául – új alap gondolattal cseréljük ki. Már most is ütött az órája, hogy ezeket az ellentéteket szem előtt tartsuk; mert valamely nemzedéknek végre is el kell kezdenie a harcot, hogy a következő nemzedéket ezzel diadalra segítse. Az egyes ember, aki a kultúrának azt az új alap gondolatát megértette, már most is válaszut elé került. Ha az egyik utat választja, kedves lesz a korának, amely nem fukarkodik majd koszorúban, jutalmakban; hatalmas pártok ragadják majd magukkal; háta mögött ugyanannyi hasonló módon gondolkozó fog állani, mint előtte, s ha a parancsnok kiadja a jelszót, az végigvisszhangzik minden soron át. Itt az első kötelesség így hangzik: „rendekben és sorban harcolj,” a második: mindenkit ellenségnek kell tekinteni, aki nem akar sorba állni. A másik út ritka vándortársakkal vezetí össze; nehezebb, kanyargóbb, merevedebb. Az első úton járók kigúnyolják, majd fáradtságosabban tör fölébe és gyakrabban kerül veszedelembé. Megkísérlik, hogy magukhoz csalogassák. Ha a két út véletlenül kereszteződik, őt bántalmazták, félredobták vagy sunyi félreállással elszigetelik. – Mit jelent mármost a két különböző utat járó vándornak a kultúra intézménye? Az a tömérdek raj, amely az első úton tolul céljához, azokat az intézményeket és törvényeket érti a kultúra nevében, amelyek segítségével ő maga rendbe, sorba állítva előrehalad, ellenben minden dacoló és magános, minden magasabb és távolabb célok felé kitekintő kiközösített. Ennek a második, kisebb csoport szempontjából persze a kultúr intézmények egészen más célok teljesítésére lennének hivatva. Ez a kis csapat szilárd szervezet töltésének védelme alatt el akarja kerülni, hogy az a másik csapat el ne mossa és szét ne szórja, hogy egyénei túl korai kimerülésben el ne senyvedjenek, vagy nagy feladatuktól el ne téríttessenek. Ezek az egyesek teljesítsék be művüket – ez az összetartásuk értelme s mindenki, aki az intézményben részes, igyekezzék, folytonos tisztulás és kölcsönös gondoskodással a génusz megszületését és műve megértését bensőjükben és környezetük közt elősegíteni. Sokan hivatják erre a másod- és harmadrendű tehetségek közül valók is, s csupán az ilyen hivatásnak való alárendelés révén jutnak annak érzetére, hogy kötelességnek élnék s jelentős célnak élnék. De most éppen ezeket a tehetségeket téríti el pályájuktól és ösztöneiktől ama módos kultúra csábító szava; csábításával önző gerjedelmekhez, gyengéikhez, hiúságaikhoz fordul, éppen nekik sugdossa fülükbe a korszellem behízsgó szándékossággal: „Kövessetek engem és nem menjetek oda! Mert ott csak szolgálk, segédek, eszközök vagytok; magasabb tehetségek túlargyognak benneteket, úgyhogy sohasem

örülhettek sajátágatoknak; békóba vagytok verve, sőt automaták vagytok. Ellenben itt, nálam, élvezhetitek, mint urak, szabad személyiségeket; tehetségeitek fényesen érvényesülhetnek; magatok az első sorban fogtok állni; roppant kíséret fog körülrajongani s a közvélemény helyeslő szava csak jobban tetszhet fületeknek, mint a génusz hideg éteri magasságából leereszkedő, előkelő helyeslés." Az efféle csábításnak esik a legtöbb ember áldozatul: s itt alapján véve nem annyira a tehetség ritkasága és ereje, hanem bizonyos heroikus alapérzés befolyása és a génusszal való belső rokonság és összenöttség foka határoz. Mert *vannak* emberek, akik *saját* kínjuknak érzik, ha a génuszt fáradtságos viaskodásban és a magnemesítés veszedelmében látják, vagy ha alkotásait az állam rövidlátó önzése, a nyereszkeskedők közönségessége, a tudósok önelégültsége közömbösen félretolja és így én is remélem, lesznek egy páran, akik megértene engem, hogy mit akarok Schopenhauer sorsának fölhozásával, s hogy tulajdonképp, az én felfogásom szerint, mire is kell *nevelnie* Schopenhauernek, a nevelőnek.

7.

De ha távoztatjuk mindezeket a messze jövőre és a nevelésügy lehetséges átalakulására vonatkozó gondolatokat, s csak a jelenben maradvá, kérdjük, mit kellene *ma* egy fejlődő filozófusnak kívánni és szükség esetére meg is szerezni, hogy egyáltalában lélezgethessen juthasson és a legkedvezőbb esetben a bizonyára nem könnyű, de legalább lehetséges schopenhaueri létre tehessen szert? Mit kellene ezenkívül kitalálni, hogy valószínűbbé tegyük hatását a kortársakra? Milyen akadályokat kellene eltávolítani, hogy mindenekelőtt mintaképe teljesen érvényesülhessen, hogy a filozófus ismét filozófust nevelhessen? Itt válik szemlélődésünk gyakorlativá és megütköztetővé.

A Természet mindig közhasznú akar lenni, de nem tud hozzá, mint találja meg erre a célra a legjobb és legügyesebb eszközöket: ez az ő nagy szenvedése; ezért búskomor. Hogy a létet a filozófus és a művész megteremtésével jelentőssé és mély értelművé tette az ember számára, afelől a maga megváltást szomjúhozó ösztönénél fogva bizonyos; de mily bizonytalan, gyöngé és bágyadt az a hatás, amelyet a filozófussal és művésszel legtöbbször elér! Mily ritkán ér el hatást egyáltalában! Különösen a filozófus közhasznú alkalmazása okoz neki nagy zavart. Eszközei csak tapogatózó kísérleteknek, esetleges ötleteknek látszanak, úgy hogy szándéka sokszor balul sikerül s a legtöbbször filozófus nincs közhaszonra. A Természet eljárása pazarlás színében tűnik fel, de nem a bűnös gazdagság, hanem a tapasztalatlanság pazarlásának színében; fölthető, ha ember volna, sohasem jutna ki a magamagán és ügyetlenségén való haragosságból. A Természet a filozófust nyílként lövi bele az emberekbe; nem céloz, de reméli, hogy valahol csak megakad. Ebben számtalanszor téved és ebből hosszúsága támad. A kultúra birodalmában éppoly tékozlóan jár el, mint az ültetésnél és vetésnél. Céljait nehézkesen látja el, miközben túlfőtöl sok erőt áldoz föl. A művész az egyik oldalon, s a művészet is ismerője és kedvelője a másik oldalon úgy viszonylanak, mint egy nagy ágyú a verébsereghez. Együgyűség nagy lavinát görgetni, ha egy kis havat akarunk félretolni; együgyűség agyonütni az embert, hogy eltaláljuk az orrán a legyet. A művész és a filozófus bizonyítékok az ellen, mintha a Természet célszerűen választaná meg eszközeit, bármily kitérő bizonyítékát szolgáltatva is céljai bölcsességének. Mindig csak keveseket találnak, pedig mindenkit kellene találniok, – s még ezeket a keveseket sem találják azzal az erővel, amellyel a filozófus és a művész lövedékeit kiröpítik. Szomorú, hogy a művészetet, mint okot és a művészetet, mint hatást oly különbözöképpen kell értékelni: mily roppant az, mint ok s mily megbénult, mily utánhangzó, mint hatás! A művész művét a Természet akaratából embertársai javára alkotja: efelől nincs kétség; mégis tudja, hogy embertársai közül senki sem fogja azt úgy megérteni és szeretni, ahogyan ő érti és szereti. A szeretetnek és megértésnek ez a magas

és páratlan foka tehát a Természet ügyetlen rendelkezése folytán egyenesen szükséges, hogy legalább egy alacsonyabb fok létrejöhessen; a nagyobb és nemesebb a kisebb és nemtelenebb létrehozásának szolgál eszközül. A Természet nem gazdálkodik okosan; termelési költségei jóval nagyobbak, mint a hozadék, amelyet elér; minden gazdagsága mellett is valamikor bizonyosan tönkreteszi magát. Ésszerűbben rendezkedett volna be, ha ez volna a házi szabálya: kevés költség és sokszázszoros hozadék; ha pl. kevesebb és talán kisebb tehetségű művész volna, ehelyett azonban számos fölvevő, befogadó, még pedig erősebb és hatalmasabb fajta, mint maga a művész fajtája: úgyhogy a mű hatása az okhoz viszonyítva, százszoros visszhang volna. Vagy legalább nem kellene-e azt várni, hogy oknak és hatásnak egyenlőnek kell lennie? De mily távol marad a Természet ettől a várákozástól! Sokszor úgy látszik, mintha valamely művész, – hát még valamely filozófus, – véletlenül korszerű lenne, mint ittfelejtett remete vagy eltévedt vándor. Tessék csak egyszer bensőn átérezni, mily nagy, mindenben tetőtől-talpig nagy Schopenhauer – s milyen kicsi, szinte abszurd a hatása! Ennek a kornak becsületes embere mit sem szégyellhet jobban, mint annak a belátását, mily véletlennek látszik ebben a korban a Schopenhauer léte s hogy milyen jó és rossz hatalmakon múltott eddig, hogy hatása így elnyomorodott. Először sokáig az olvasók hiánya volt az ellensége, örök gúnyául a mi „irodalmi” korszakunknak. Azután, hogy olvasói megjöttek, első nyilvános híveinek illetéktelensége. Még nagyobb ellensége volt, úgy látom, minden modern ember el-tompultsága olyan könyvek iránt, amelyek őket egyáltalában nem akarják komolyan venni. S lassan-lassan még egy veszedelem állott be, amely abból a sok kísérletből eredt, hogy Schopenhauert a pipogya korhoz alkalmazzák, vagy éppen különös és ínyszerlő fűszerül, mint valami metafizikai borsot, használják. Ekképpen lassankint ismeretessé és híressé is vált, s úgy hiszem, most már több ember ismeri az ő nevét, mint a Hegelét: s mégis csak remete ő, mégis csak kimaradt a hatása! Ennek a megakadályozásában azonban legkisebb az érdemük a tulajdonképpeni irodalmi ellenségeinek és ellene csaholóknak, mert először is kevés ember bírja ki az ő olvasásukat, másrészt, mert ők azt, aki mégis olvassa őket, egyenesen odavezetik Schopenhauerhez. Mert vajon visszatartana-e valakit attól, hogy szép lóra pattanjon, a szamárhajcsár, bármennyire ki is dicsérné a csacsiját a paripa rovására?

Aki most már fölismerte a Természet értelmetlenségét ebben a korban, annak segítő eszközökben kell gondolkodnia. Feladata lesz, hogy a szabadabb szellemeket és a kortól mélyen szenvedőket Schopenhauerral megismertesse, őket összegyűjtse s velük megteremtse azt az áramlatot, melynek erejével le lehet bírni az ügyetlenséget, melyet a Természet a filozófus felhasználása körül rendesen és ma is elkövet. Az ilyen emberek be fogják látni, hogy azok az ellenállások, amelyek egy nagy filozófia hatását s azok, amelyek egy nagy filozófus létrejöttét akadályozzák: azonosak, miért is céljukat így határozhatják meg: előkészítik Schopenhauer, vagyis a filozófiai génusz újrameg születését. Az pedig, ami tanítása hatásának és terjedésének kezdettől fogva útjába állott, ami végül a filozófus újraszületését is minden eszközzel meg akarja akadályozni, az, röviden szólva, a mostani emberi természet elcsavartsága. Ezért minden fejlődő nagy ember kénytelen hihetetlen erőt eltékozolni, csakhogy legalább maga átmeneküljön ezen az elcsavartságon. A világ, melybe most lép, frázisokba és frázisos dogmákba van burkolva, mint „haladás”, általános műveltség”, „nemzeti”, „modern állam”, „kultúrharc”; sőt lehet mondani, hogy most minden általános kifejezés mesterkéltsé és természetellenes cicomát visel, miért is valamely fölvilágosultabb utókor a mi időnket, mint elcsavartat és elnyomorodottat fogja becsülni, bármint dicsekedjünk is „egészség”-ünkkel. Az antik edények szépsége – mondja Schopenhauer,²⁴ – onnan ered, hogy naiv módon fejezik ki, mik és mi célra rendeltettek, (és ugyanez vonatkozik a régiek minden egyéb emlékére:) az ember úgy érzi, hogy ha a Természet vázákat, amforákat, lámpákat, asztalokat, székeket, sisakokat, pajzsokat, páncélokat stb. hozott volna létre, azok is egészen ilyenek volnának. Ellenben, ha valaki szemügyre veszi, miképpen bánik ma mindenki művészettel, állammal, vallással, műveltséggel, – jó okom van rá, hogy az „edény”-ekről hallgassak, – az a kifejezések bizonyos barbár önkényessége és túlzása közt találja: s a fejlődő génusznak az áll

nának. Ellenben, ha valaki szemügyre veszi, miképpen bánik ma mindenki művészettel, állammal, vallással, műveltséggel, – jó okom van rá, hogy az „edény”-ekről hallgassak, – az a kifejezések bizonyos barbár önkényessége és túlzása közt találja: s a fejlődő géniusznak az áll leginkább útjában, hogy ilyen furcsa fogalmak és szükségletek örvendjenek az ő korában közkeletnek. Ez az ólmos nyomás, amely látatlanul és megmagyarázhatatlanul oly gyakran lebírja kezét, ha az ekét akarja vezetni, úgyannyira, hogy még legmagasabb művei is, – mivel-hogy erőszakkal küszködték föl magukat a napvilágra, – bizonyos fokig szükségképp magukon viselik emek az erőszakosságnak a bélyegét.

Ha mármost összekeresgélem a feltételeket, amelyek segítségével a született filozófust a legjobb esetben nem nyomja agyon a jellemeztem korszerű elcsavartság, valami különösre jövök rá: íme, ezek a feltételek legalább részben és általában ugyanazok, amelyek alatt Schopenhauer maga is felnőtt. Bár nem hiányoztak az ellenséges feltételek sem: így pl. hiú és szellemesködő anyja révén a kor ama elcsavartsága borzasztó módon ránehezedett. Ám atyja büszke és szabad republikánus-jelleme mintegy megmentette anyja elől és megadta neki a filozófus első kellékét: a hajthatatlan és érdes férfiaságot. Atyja nem volt sem hivatalnok, sem tudós: sokat utazott az ifjúval idegen országokban, – ami megannyi kedvezés annak, akinek nem könyveket, hanem embereket kell megismernie, nem kormányt, hanem igazságot kell tisztelnie. Jókor eltoinpult vagy nagyon is éles lett sovínisza korlátoltságokkal szemben. Angliában, Franciaországban, Itáliában egészen otthonosan érezte magát és nem kis rokonszenvet érzett a spanyol szellem iránt. Nagyban és egészben nem vette valami nagy dolognak, hogy éppen németek közt született s bizony nem tudom, hogy új politikai viszonyaink között más nézetre tért volna-e? Az állam egyedüli céljának tudvalevőleg azt tartotta, hogy nyújtson védelmet kifelé, befelé és a védők ellen s ha védelmen kívül még más célokat is költenek a fogalmában, ez könnyen veszélyeztetheti az igazi célt: ezért hagyományozta vagyonát – minden ú.n. liberális elszörnnyűködésére – ama porosz katonák hátramaradottjainak, akik 1848-ban a rend helyreállításáért estek el. Ezentúl valószínűleg egyre inkább lesz a szellemi felsőbbiség jele, ha valaki az államot és feladatait egyszerűségében tudja felfogni. Mert az, akinek keblét a furor philosophicus hevíti, majd időt sem talál a furor politikus-ra s bölcsen fog óvakodni a mindennapi újságolvasástól vagy éppen a pártok szolgálatától, bár pillanatra sem fog habozni, hogy hazája valódi veszedelme esetén oda ne álljon a gátra. Minden állam rossz berendezésű, amelyben a politikával még másoknak is kell bajlódniuk, mint az államférfiaknak s meg is érdemli, hogy a fölös politikai szakácson tönkremenjen.

Egy másik nagy kedvezés érte Schopenhauert azzal, hogy nem szánták és nevelték cleve tudósnak, hanem hogy egy időt, bár ellenkezve, kereskedelmi irodában dolgozott s egész ifjúsága alatt egy nagy kereskedőház levegőjét szívhatta magába. Tudós ember sohasem lehet filozófus; Kant sem tudott azzá lenni, hanem – géniusza veleszületett ösztökélése ellenére is, – haláláig mintegy begubózott állapotban leledzett. Aki azt hiszi, hogy ezzel megbántom Kantot, nem tudja, mi a filozófus; t.i. nemcsak nagy gondolkozó, hanem igazi ember is, s vajon mikor lett egy tudósból igazi ember? Aki hagyja, hogy maga és a dolgok közé fogalmak, nézetek, múltak, könyvek lépjenek, aki tehát, a szó legtágabb értelmében, a történelemre született, a dolgokat sohasem fogja első ízben látni és maga sem lesz sohasem ilyen első ízben látott lény. Pedig a filozófusnál mindkettő együvé tartozik, mert a legtöbb okulást önmagából kell merítenie, s mert önmagának szolgál az egész világ tükröképül és rövidítésül, jelvényül. Ha valaki idegen nézetek tükrében nézi magát, csoda-e, hogy magán nem lát egyebet, hanem ha – idegen nézeteket! És ilyenek, így élnek, így látnak a tudósok. Ellenben Schopenhauer abban a mondhatatlan szerencsében részesült, hogy nemcsak magán szemlélhette közelebről a géniuszt, hanem magán kívül is: Goethében. E kettős tükrözés révén alapjában megismert minden tudós célt és kultúrát. Ez a tapasztalat megtanította, minőnek kell lennie a szabad és erős embernek, amely felé vágyódik minden művészi kultúra. E betekintés után vajon lehetett-e még kedve ahhoz, hogy a modern ember tudós vagy képzműtató modorában foglalkozzék az ú.n. „művészet”-tel is? Hisz magasabbat látott ennél: az

éppúgy, ahogyan azt később minden írásában utánafejteti megpróbálta; be lehet bizonyítani, hogy már az ifjú – és azt lehetne hinni, már a gyermek is, – látta ezt a roppant látományt. Mindaz, amit később életből, könyvekből, a tudomány minden birodalmából elsajátított, szinte csak a kifejezés színezéséül és eszközéül szolgált. Még a Kant filozófiáját is csak mint rendkívül jó szónoki eszközt használta föl, amelyről azt hitte, hogy vele csak még világosabbá teheti azt a képet, amint alkalmilag ugyanezre a végre használta a buddhista és keresztény mitológiákat is. Szemében egy volt a feladat és százezer a megoldásának eszköze: egy volt az értelem, de számtalan a kópírás jegye, amellyel kifejezze.

Léte egyszerű feltételei közé tartozott, hogy csakugyan jelmondata szerint élhetett: *vitam impendere vero*,²⁶ s hogy tulajdonképp az élet semmiféle közönséges szükséglete nem verte békóba; ismeretes, mily egyszerű módon volt hálás egyenesen ezért az atyjának, míg ellenben Németországban az elméleti ember a legtöbbször csak jelleme tisztaságának rovására bír tudományos hivatásának megfelelni, mint egy circumspectus legény, állás- és kitüntetésvadász, óvatos és hajlékony lény, a hatalmasok és előljárók hízelgője. Sajnos, Schopenhauer semmi egyébbe nem sértett meg több tudóst, mint azzal, hogy nem hasonlít rájuk.

8.

Ezzel megneveztem néhány körülményt, amelyek közepette korunk filozófus-génusza a káros ellenhatások ellenére legalábbis megteremtődhet: ilyen a jellem szabad férfiasága, a korán megérett emberismeret, a tudós nevelés hiánya, a hazafias beszűkülés, a kenyérkeresési kényszer, az államtól való függés hiánya – röviden: szabadság és újból csak szabadság: ugyanaz a csodálatos és félcélmetes elementum, amelyben a görög filozófusok felnőhettek. Aki e filozófus-génusz szemére akarja hányni, amit Niebuhr Platón szemére vetett, hogy ti. rossz polgár volt, ám tegye és legyen ma a jó polgár: így igaza lesz és Platónnak úgyszintén. Más ezt a nagy szabadságot felfuvalkodottságként értelmezheti: neki is igaza van, mert ő maga semmi jót nem tudna kezdeni vele, és kétségkívül nagyon megerőltetné magát, ha erre vágyakozna. Ez a szabadság valóban főbenjáró bűn és csak nagy tettekkel lehet levelezni. Valóban minden közönséges földi halandónak joga van arra, hogy az ily mértékben kivételezett emberre haraggal nézzen: de isten mentse meg attól, hogy maga ilyen kivételezett, azaz ily félcélmetesen kötelességgel terhes lény legyen. Szabadságában és magányosságában azonnal tönkre menne és unalmában bolondná gonosz bolondná válna.

Az eddig elmondottakból egyik-másik apa talán tanulhatna valamit és gyermeke magánneveléséncik szempontjából a fentieket valamiféleképpen kamatoztatni is tudná; jóllehet az igazán nem várható el, hogy az apák filozófusokat akarjanak gyermekeiként. Valószínű, hogy minden korban legfőképpen az apák küzdöttek gyermekeik filozófus-mivolta, mint a lehető legnagyobb ostobaság ellen; tudvalevő, hogy Szókratész – az „ifjúság megrontása” címén – az apák dühének esett áldozatul és Platón ugyanilyen okból egy teljesen új állam felállítását tartotta szükségesnek, hogy a filozófus megformálódása ne az apák oktalanságától függjön. Csaknem úgy tűnik, mintha Platón valóban elért volna valamit. A modern állam ugyanis a filozófia támogatását saját feladatai közé sorolja, és azon iparkodik, hogy bizonyos számú embert mindenkor abban a „szabadságban” szerencsétlensen, melyen mi a filozófus megszületésének legfontosabb feltételét értjük. Nos, Platónnak csodálatos balszerencséje volt a történelemben: mielőtt egy olyan képződmény jött létre, amely javaslatainak lényegében megfelelt, az, ha alaposabban szemügyre vesszük, mindig egy kobold elcsereált gyermeke volt, rút boszorkafattyú; körülbelül olyasféle, mint a középkori papi állam, összehasonlítva az „istengyermekek” általa megálmodott uralmával. Bár a modern állam a legtávolabb áll attól, hogy épp a filozófusokat tegye uralkodóvá – hál’ Istennek, teszi hozzá minden keresztény –:

egyszer azonban azt is szemügyre kellene venni, hogy miként is érti az állam a filozófia ama támogatását, hogy vajon *platóni* módon értelmezi-e, vagyis oly komolyan és őszintén, mintha legfontosabb szándéka az lenne, hogy új Platónokat hozzon létre. Ha a filozófus mindegyre úgy jelenik meg a maga korában, mint valami véletlen – vajon akkor az állam most valóban azt a feladatot állítja maga elé, hogy e véletlent tudatosan szükségszerűséggé változtassa, s hogy a természetnek itt is segítségére siessen?

A tapasztalat sajnos jobbra – vagy rosszabbra – tanít bennünket: a természettől fogva nagy filozófusokkal kapcsolatban azt mondja, hog semmi sem áll jobban teremtségük és elterjedésük útjában, mint a rossz állami filozófusok. Kínos dolog, nemde? – köztudottan ugyanaz a probléma, amelyre Schopenhauer az egyetemi filozófiáról írt híres dolgozatában elsőként irányította a figyelmet. Erre a dologra visszatérek: mert az embereket rá kell kényszeríteni arra, hogy komolyan vegyék őt, vagyis hogy példája tette serkentse őket; úgy tartom, minden szót fölöslegesen írtak le, amely mögött nem e cselekvésre való buzdítás áll; és különben is jó, ha Schopenhauer örökvérnyű tételeit még egyszer – és pedig éppen legközelebbi kortársainkkal szemben – felvonultatjuk, mert valamely jóhiszemű ember még azt vélhetné, hogy súlyos vádjainak elhangzása óta Németországban minden, de minden jobbra fordult. Műve még ezen – mégoly csekély jelentőségű – pontot illetően sem zárult le.

Közelebről szemügyre véve az a „szabadság”, mellyel – miként már említettem – az állam mostanság néhány embert a filozófiában szerencsétlet, egyáltalában nem szabadság, hanem hivatal, amely mintegy táplálja emberét. A filozófia támogatása tehát csupán abban áll, hogy manapság az állam az emberek legalább egy csoportjának lehetővé teszi, hogy filozófiájából *éljenek*, mégpedig azáltal, hogy belőle kenyérkereső foglalkozást csinálhatnak: Görögország régi bölcseit viszont az állam nem fizette, hanem legfeljebb egyszer, miként Zénónt, arany koronával vagy a Kerameikoson síremlékkel tisztelték meg őket. Hogy szolgáljuk-e az igazságot azzal, ha megmutatjuk az utat, miképp lehet megélni belőle, azt nem tudom megmondani általánosságban, mivel itt minden annak az embernek az egyéni minőségén és értékein múlik, akinek ezt az utat kell járnia. Egészen jól el tudnám képzelni a büszkeség és önbecsülés olyan fokát, melynél valaki ezt mondaná embertársainak: gondoskodjatok rólam, mert fontosabb tennivalóm van – rólatok gondoskodom. Platónnál és Schopenhauernél nem volna feltűnő a kifejezés és érzület eme nagyszerűsége. Éppen ezért ők akár egyetemi filozófusok is lehetnének – ahogy Platón egy ideig udvari filozófus volt –, anélkül, hogy a filozófia méltóságát kisebbíténék. De már Kant olyan volt, amilyennek mi, tudósok lenni szoktunk; figyelmes, alázatos és az államhoz való viszonyában minden nagyságot nélkülöző: így ő semmi esetre sem tudná megvédeni az egyetemi filozófiát, ha egyszer azt vád érné. S ha vannak is emberek, akik képesek lennének erre – éppen a Schopenhauerek és Platónok –, csupán egytől félek: sohasem lenne mersze arra, hogy ilyen embereket részesítsen előnyben és amaz állásokba helyezzen. Ugyan miért? Mert minden állam fél tőlük, és csak olyan filozófusokat támogat, akiktől nem fél. Előfordul ugyanis az, hogy az állam egyáltalában fél a bölcsesettől, és éppen ezért, ha ez a helyzet, annál több olyan filozófust kísérel meg magához vonzani, akik azt a látszatot keltik, mintha a filozófia az állam oldalán állna – mert ezek az emberek az ő oldalán állnak, a filozófus nevet viselik, s mégis bennük semmi félelemkeltő. Ha azonban egy olyan ember lépne fel, aki valóban eltökélte magában, hogy az igazság bonckésével megy neki mindennek, az államnak is, akkor az állam, mivel mindenekelőtt a saját létezését tartja szem előtt, az ilyet – joggal – kivenné magából és ellenséggként kezelné; éppúgy, ahogyan valamely vallást is kizárja magából és ellenséggként kezeli, ha az fölébe helyezi magát és bírálja akar lenni. Ha tehát valaki elviseli azt, hogy államfilozófus legyen, akkor el kell viselnie azt is, hogy úgy tekintsék, mint aki lemondott arról, hogy minden rejtett zugban az igazság nyomába szegődjön. Legalábbis addig, míg kedvezményezett helyzetben és alkalmazásban van, az igazság fölött valami magasabbat is el kell ismernie, az államot. És nemcsak az államot, hanem vele együtt mindazt, amit az állam a maga javára megkövetel: például a vallás, a társadalmi berendezkedés, a katonai szervezet meghatározott formáját – mindeme dolgokon ez

a felirat áll: nolime tangere.²⁷ Vajon volt-e valaha is katedrafilozófus, ki világossá tette ön-maga számára kötelességeinek és korlátainak teljes körét? Nem tudom; ha ezt valaki megtette és mégis állami hivatalnok maradt, akkor mindenestre az igazság rossz barátja volt; ha sosem tette meg – nos, azt kell hinnem, akkor sem volt barátja az igazságnak.

Ez a legáltalánosabb aggály; mint ilyen azonban olyan emberek számára, mint amilyenek most vannak, természetesen a legenyhébb és legközbömbösebb. A legtöbben megelégszenek azzal, hogy vállat vonnak és azt mondják: „mintha e földtekén valami Nagy és Tiszta valaha is fennállhatott és megszilárdulhatott volna anélkül, hogy az emberek alantasságának engedményeket ne tettek volna! Azt akarjátok, hogy az állam a filozófusokat inkább üldözze, mint fizesse és szolgálatába fogadja?” Anélkül, hogy ezen utóbbi kérdésre már most választ adnék, csak azt a megjegyzést teszem, hogy a filozófia ezen engedményei az állammal szemben jelenleg túlonúl messzire mennek. Először is, az állam maga választja ki filozófiai szolgálait, és pedig annyit, amennyi intézményei számára szükséges; azt a látszatot kelti, hogy különbséget tud tenni a jó és a rossz filozófus között, mi több, feltételezi, hogy mindig elegendő jó filozófus kell legyen, hogy velük töltsen be minden tanszékét. Nemcsak a minőséget, hanem a jó filozófusok megfelelő számát illetően is ő dönt. Másodszor: azokat, akiket kiválasztott, arra kényszeríti, hogy meghatározott időt töltsenek el meghatározott helyen, meghatározott emberek között és meghatározott tevékenységet folytassanak; minden egyetemi hallgatót, akinek kedve van hozzá, oktatniuk kell, és pedig naponta, előre meghatározott időben. A kérdés: egy filozófus voltaképpen kötelezheti-e magát jó lelkiismerettel arra, hogy naponta legyen mondanivalója, amit előad? És azt bárkinek előadja, aki meg akarja hallgatni? Nem kell-e neki azt a látszatot keltenie, hogy többet tud, mint amennyit valójában? Nem olyan dolgokról kell-e ismeretlen hallgatóság előtt beszélnie, melyekről csak a legközelebbi barátok körében szabadna kockázat nélkül szót ejtenie? És egyáltalában: nem fosztja-e meg magát a legfennségebb szabadságtól – attól ti., hogy lángelméjét kövesse, amikor az hívja és ahová az hívja?²⁸ – mégpedig azért, hogy meghatározott időben, előre meghatározott dolgokról nyilvánosan legyen köteles gondolkodni. És mindezt fiatalok előtt! Nem tökéletesen már elejétől fogva az ilyen gondolkodás? Mi van akkor, ha egy szép napon azt érzi: „ma semmit sem tudok kigondolni, semmi sem jut az eszembe” – és mégis ki kell állnia, s a gondolkodás látszatát kell keltenie!

Kifogásként felhozható, hogy egyáltalában nem is kell gondolkodónak lennie, hanem legfeljebb utána- és átgondolónak, mindenekelőtt azonban az összes korábbi gondolkodó tudós ismerőjének; ezekről ugyanis mindig tud valami olyat mondani, amit tanítványai még nem ismernek. Nos, pontosan ez a filozófia harmadik, felettébb veszélyes engedménye az állammal szemben, amikor arra kötelezi saját magát, hogy elsősorban és főképpen mint a tudományosság képviselője lépjen fel, amely mindenekelőtt a filozófia történetének ismeretében ölt testet; mialatt a gényusz – a költőhöz hasonlatosan – tisztán és szeretettel pillant a dolgokra és nem képes elég mélyen elmerülni bennük, addig a számtalan idegen és elferdült vélemény között való turkálás jószérével a legellenzenvesebb és legalkalmatlanabb vállalkozás. A múlt tudós históriája sohasem volt az igazi filozófus ügye, sem Indiában, sem Görögországban; és – ha ilyesféle munkával foglalkozik – épp egy filozófiaprofesszornak kell eltűnnie, hogy – legjobb esetben – ezt mondják róla: derék filológus, régiségkereskedő, nyelvtudós, történész; azt azonban sohasem fogja hallani, hogy ő filozófus. S ezt is csak a legjobb esetben, amint már említettük; mert a legtöbb tudós alkotásról, amelyek katedrafilozófusoktól származnak, a filológusnak az a véleménye, hogy rosszul, tudományos szigor nélkül, legfeljebb gyűlöletet keltő unalommal csinálták meg őket. Ugyan ki osztja szét azt az álmosító párat például a görög filozófia történetéről, melyet Ritter,²⁹ Brandis³⁰ és Zeller³¹ tudós, de nem túl tudományos és sajnos eléggé unalmas munkái bocsátottak rája? Én a magam részéről szívesebben olvasom Diogenes laertiust,³² mint Zellert, mert abban legalább a régi filozófusok szelleme él, ebben viszont sem az, sem bármilyen más szellem nem él. Végül pedig az ördögbe is: mi köze van fiataljainknak a filozófia történetéhez? Talán a

vélemények kavargó sokasága vegye el a kedvüket attól, hogy véleményük legyen? Azt tanulják meg, hogyan kapcsolódjanak bele abba az ujjongásba, amit magunk oly pompásan fújunk? Avagy épp a filozófia gyűlöletét vagy megvetését kell megtanulniok? Jószerevével az utóbbira gondolhatnánk, amikor tudjuk azt, hogyan gyötrik magukat a hallgatók filozófiai vizsgáik miatt azért, hogy az emberi szellem legostobább és leggyarlóbb ötleteit a legnagyobb és legnehezebben megragadható gondolatok mellett szerencsétlen agyvelejükbe sulykolják. Valamely filozófia egyetlen lehetséges kritikáját, ami egyúttal valamit bizonyít is, vagyis annak vizsgálatát, hogy lehet-e az illető filozófiát követve élni, sohasem tanították meg az egyetemeken; hanem mindig csak szavak kritikáját szavakon. Képzelnünk csak el egy fiatalembert, akinek nincs sok élettapasztalata; fejében ötven – szavakból álló – filozófiai rendszert rak-tároz és ugyanannak ötven kritikáját, egymás mellett és keresztül-kasul; micsoda sivársága, elvadulása és csúfsága ez a filozófiára való nevelésnek!? Valójában bevallottan sem bölcseletre, hanem filozófia vizsgára nevelnek; ennek eredménye ismert és szokásos módon az, hogy a vizsgálzó – ő, a túlságosan is megvizsgált – nagy sóhajtással bevallja magának: „Hál Istennek, hogy nem vagyok filozófus, hanem csak keresztény és állampolgár!”

Vagy e sóhaj talán éppen az állam szándéka szerinti és a „filozófiára való nevelés” nem más, mint a filozófiáról való lenevelés? Ha ez így van, csak egytől kell félni; attól ti., hogy egyszer rájön az ifjúság, miért is élnek vissza a filozófiával. A legmagasabbrendű dolog, a filozófiai lángelme megteremtése – csak ürügy? A cél talán épp az, hogy ennek megteremtését megakadályozzák? Az értelem az értelemellenességbe fordul át? S akkor jaj az állami- és professzori-bölcsködés egész építményének! –

S ez már talán köztudomásúvá is vált? Nem tudom; az egyetemi filozófia mindenesetre általános megvetés és kétely áldozatául esett. Ez részben azzal függ össze, hogy a katedrákat jelenleg egy csencvész nemzedék uralja; és ha Schopenhauernek most kellene megírnia tanulmányát az egyetemi filozófiáról, nem lenne neki buzogányra szüksége, egy nádszállal is győzne. Ők az örökösei és ivadéakai azoknak az álgondolkodóknak, akiknek szörnyen ostoba fejére vert: eléggé csecsemőszerű és töpörödött lényeknek látszanak ahhoz, hogy az indiai mondás jusson eszünkbe: „Az emberek cselekedeteik nyomán lesznek buták, süketek, némák és nyomorékok”. Azok az apák „cselekedeteik” alapján érdemelték meg ilyen ivadékokat – ahogy a szólás tartja. Ennél fogva kétség sem fér hozzá, hogy az egyetemi ifjúság nemsokára az egyetemen oktatott filozófia nélkül fog boldogulni, és hogy az egyetemen kívülük már most is nélküle boldogulnak. Gondoljunk csak saját diákjeinkre; engem például az egyetemi filozófusok teljesen hidegen hagytak, s olyan embereknek tűntek, akik más tudományok eredményeiből valamit összekotortak maguknak, szabadidejükben újságot olvasnak és koncertekre járnak, s akikkel szemben egyébként saját kollégáik is jól leplezett lekicsinyléssel viseltettek. Azt tartották róluk, hogy keveset tudnak és sohasem maradtak adósok egy ködösítő fordulat-tal, hogy e tudáshiányt leplezzék. Ezért előszeretettel tartózkodtak olyan sötét helyeken, ahol napfényhez szokott ember nem bírja sokáig. Az egyik a természettudományokkal fordult szembe: nekem egyik sem tudja a legegyszerűbb keletkezést sem kielégítően megmagyarázni, mi közöm tehát hozzájuk? Egy másik azt mondta a történelemről: „annak, akinek eszméi vannak, nem mond semmi újat” – röviden, mindig találtak okot arra, miszerint sokkal filozófikusabb semmit sem tudni, mint valamit megtanulni. Ha mégis tanulásra adták magukat, akkor az volt titkos indítékuk, hogy a tudományoktól elmeneküljenek és azok hézagaiban, homályos zugaiban sötét bűrüldömlést alapszanak. Így csak *abban* az értelemben haladtak előre a tudományokban, ahogyan a vad a vadászok előtt, akik mögötte vannak. Újabbban azzal az állítással tetszelegnek maguknak, hogy ők tulajdonképpen csak határőrrei, felvigyázói a tudományoknak; ebben különösen a kanti tan segíti őket, amelyből sehová sem vezető pesszimizmust buzgólkodnak csíholni, amivel hamarosan már senki sem fog törődni. Csak nagyritkán szánja rá magát némelyikük egy kis metafizikára, ami a szokásos következményeket vonja maga után, úgymint szédülést, főfájást és orrvérzést. Miután e ködbe és felhőbe vezető utazásuk oly gyakran tévútra vezetett, s miután a valódi tudomány valamely

nyers és keményfejű követője minden pillanatban üstökön ragadta és lehúzta őket, arcuk a finnyáskodás és a hazugság miatt megbüntettet ember szokásos kifejezését ölti magára. Teljes egészében kiveszett belőlük a derűs bizakodás, úgyhogy már egyikük sem tesz egy lépést sem azért, hogy filozófiája tetszése szerint éljen. Egykoron némelyek azt hitték közülük, hogy új vallásokat találtak fel, vagy hogy a régiek az ő rendszereikkel helyettesíthetők; mostanra semmivé foszlott elbizakodottságuk, s többnyire jámbor, félték, kifürkészhetetlen emberek, sohasem oly bátrak, mint Lucretius, s fojtott haraggal viseltetnek azon teherrel szemben, ami az emberre nehezedik. A logikus gondolkodást sem lehet többé tőlük megtanulni, és erejük természetes megmérctése végett az egyébként szokásos disputáció-gyakorlatokhoz folyamodtak. Kétségtelen, hogy manapság az ember a szaktudományokat követve logikusabb, elővigyázatosabb, szerényebb és ötletdúsabb; röviden, ott filozófikusabban mennek a dolgok, mint az úgynevezett filozófusoknál: így mindenki egyetérthet Bagehottal, az elfogulatlan angollal, aki e jelenlegi rendszerépítőkről az alábbiakat mondja: „Ki nincs már szinte előre meggyőződve arról, hogy premisszáik a tévedés és igazság bámulatos keverékét tartalmazzák, és emiatt nem éri meg a fáradságot, hogy elgondolkodjon a következményeken? E rendszerek végleges lezártsága talán vonzza az ifjúságot, és benyomást gyakorolhat a tapasztalatlanra, de a tanultabb embereket nem vakíthatja el. Ezek mindig készek arra, hogy az utalásokat és a feltételezéseket kedvezően fogadják és a legkisebb igazságot is üdvözlik – de a deduktív filozófia valamely nagy könyve bizalmatlanságot vált ki. Szangvinikus emberek számtalan bebizonyítatlan és elvont elvet gyűjtenek össze nagysietve, s azokat könyvekben és elméletekben gondosan és hosszasan taglalják, hogy velük az egész világot megmagyarázzák. De a világ nem törődik ezekkel az absztrakciókkal, és nem csoda, mivel ezek ellentmondanak egymásnak.” Ha a filozófus hajdanán – különösen Némethonban – oly mélyen gondolataiba merült, hogy szakadatlanul az a veszély fenyegette, fejét minden gerendába beveri, akkor most – miként Swift Laputa lakóiról meséli – fecsegők egész hada csatlakozott hozzá, hogy alkalmasint gyöngéd ütést mérjenek a szemére, vagy bárhová. S ha ezek az ütések helyel-közzel túlzottan nagyra sikerülhetnek, akkor elfeledkeznek magukról a földtől elrugaskodottak, és ismét ütnék, s ez olyasvalami, ami mindig az ő megszégyenítésükbe torkollik. Nem látod a gerendát, álmodozó? ³³ – kérdi akkor a fecsegő, és a filozófus valóban gyakrabban látja azt, és ismét megszelídül. Ezek a fecsegők a természettudományok és a történelem, melyek a német álom- és gondolatgazdaságot – melyet oly hosszú időn át tévesztettek össze a bölcseséggel – lépésről-lépése olyannyira megrémítették, hogy amaz gondolatgazdák nagyon szívesen felhagynának önállósodási kísérletükkel; ha azonban váratlanul e tudományok karjaiba esnek, vagy pórázt akarnak rájuk kötni, hogy önmagukat zabolázzák meg, akkor rögvést a lehető legfélelmetesebb kereplésbe kezdenek, mintha csak azt mondanák: „már csak ez hiányzik, hogy egy ilyen gondolatgazda beszennyezze a természettudományt és a történelmet! Le vele!” Így ismét visszabilennek saját bizonytalanságukba és tanácstalanságukba, mindenképpen szeretnének egy kis természettudományos ismerettel rendelkezni, olyasvalamivel, mint amilyen például az empirikus pszichológia, miként a herbartianusok, s nemkülönben egy kevés történelmi ismerettel is – így legalább nyilvánosan úgy tehetnének, mintha tudományos foglalatzkodást folytatnának, s mintha egyúttal – suttogásban – nem kívánnának a pokolba minden filozófiát és tudományt. –

De ha elismerjük – s ugyan ki ne ismerné el? –, hogy a csapnivaló filozófusok e serege neveléses, felvetődik a kérdés: mennyiben *károsak* is ők egyúttal. Válaszom röviden: amennyiben nevelésessé teszik a filozófiát. Ameddig fennmarad az államilag elismert áll-filozófia, addig meghiúsul – vagy legalábbis akadályokba ütközik – a valódi filozófia nagyszerű hatása, és pedig épp ama nevelésesség átka folytán, amit e nagy dolog képviselői vontak magukra, de ami magát a dolgot érinti. Ezért nevezem a kultúra követelményének azt, hogy a filozófiát mindenféle állami és egyetemi elismerés alól ki kell vonni, s egyáltalán, az államot és az egyetemet mentesíteni kell ama számukra megoldhatatlan feladat alól, hogy ők különböztessék meg egymástól a valódi és a látszatfilozófiát. Hagyjátok a filozófiát vadon

nőni, tagadatok meg tőle minden olyan kilátást, ami hivatalra vagy a polgári foglalkozásokba való beilleszkedésre vonatkozik, ne ingereljétek többé holmi pénzbeli juttatásokkal, sőt üldöz-zétek, nézzétek rosszindulattal – s csodás dolgokat fogtok megélni! Akkor majd mindenfelé menekülnek e szálamokra méltó látszatlányok, s alkalmasint tetőt keresnek a fejük fölé; itt egy plébánia, ott egy iskolamesteri hivatal nyílik meg előttük; az egyik egy újság szerkesztőségében bújik meg, a másik tankönyveket ír magasabb szintű leányneveldek számára; a legértelmesebb közülük megragadja az eke szarvát, a leghiűbb pedig udvari szolgálatba áll. Egycsapásra megüresedik minden, kiröpültek a fészekből; könnyű ugyanis a rossz filozófusoktól megszabadulni, egyszer csak nem kell őket támogatni. És amúgy is inkább ez tanácsos, mint az, hogy bármilyen tetszés szerinti filozófiát nyilvánosan támogassanak.

Az állam számára sosem az igazság a fontos, hanem mindig csak a számára felhasználható igazság, még pontosabban mondvá egyáltalában mindaz, ami számára hasznos, legyen az igazság, féligazság vagy tévedés. A filozófia és az állam szövetségének eszerint csak akkor van értelme, ha a filozófia meg tudja ígérni, hogy feltétlen hasznára válik az államnak, vagyis az állam érdekét magasabbra helyezi, mint az igazságot. Természetesen fölötté pompás dolog lenne az állam számára, ha magát az igazságot is szolgálatába állíthatná és zsoldjába fogadná; csakhogy az állam maga is nagyon jól tudja, az igazság *lényegéhez* tartozik, hogy sohasem hajlandó szolgálni, sem zsoldot elfogadni. Így mindabban, amije csak van, csak a hamis „igazság”-ot mondhatja magáénak, vagyis egy álarcos lényt; s ez, fájdalom, számára még azt sem tudja nyújtani, amit a valós igazságtól olyannyira elvár: önnön szentesítését és szenttéavatását. Ha egy középkori fejedelem a pápával akarta megkoronáztatni magát, de őt nem tudta megnyerni, úgy kinevezett egy ellenpápát, aki ezután megtette neki e szolgálatot. Ez még bizonyos fokig elmenne; az azonban már nem, ha a modern állam egy ellenfilozófiát nevezne ki, mellyel legitimáltatni akarná magát; a filozófia ugyanis ezután éppúgy ellene van, mint korábban, sőt most inkább, mint annakelőtte. A legkomolyabban azt hiszem, hogy hasznosabb az államnak, ha egyáltalában nem foglalkozik a filozófiával, nem kíván tőle semmit, s ameddig csak teheti, hagyja, hogy az, mint valami közömbös dolog, a maga útját járja. Ha nem marad közömbös, a filozófia veszélyes és támadó lesz vele szemben, s akkor aztán üldözheti. – Minthogy az államnak az egyetemmel kapcsolatban nem lehet más érdeke, csak az, hogy az egyetem engedelmes és hasznos állampolgárokat neveljen, ezért meg kellene gondolnia, hogy ezt az engedelmességet s hasznosságot megkérdőjelezze-e azzal, hogy a fiatalemberektől filozófiavizsgát követel; meglehet, hogy a lusta és tehetségtelen hallgatókat illetően ez a helyes eszköz ahhoz, hogy a filozófia tanulmányozásától egyáltalában elriassza őket, mégpedig úgy, hogy belőle vizsgarémet csináljanak; de ez a nyereség nem egyenlítené ki azt a veszteséget, amelyet ugyanez a kényszerű foglalatosság a merész és nyugtalan fiatalokban idéz elő; tiltott könyvekkel ismerkednek meg, elkezdik bírálni tanáraikat, és végül az egyetemi filozófia és ama vizsgák célját is felismerik – nem is beszélve azokról a kétségekről, melyekbe ez alkalommal az ifjú teológusok kerülhetnek és melyek következtében Németországban kezdetét vette kipusztulásuk, mint Tirolban a köszáli kecskéké. – Jól tudom, hogy az állam milyen ellenvetéseket hozhatna fel ezzel az egész fejtegetéssel szemben mindaddig, míg minden mezőn virágozik a hegeleskedés pompás zöldsége: miután azonban ennek termését elverte a jég és mindazokból az ígéretekéből, melyeket egykoron tőle kaptunk, semmi sem teljesült, és a csűrök üresen maradtak – nos, akkor az ember inkább már nem kifogásokat hoz fel, hanem elfordul a filozófiától. Most megvan a hatalom: akkoriban, Hegel korában csak akarták hogy legyen – ez óriási különbség. Az államnak nincs már szüksége arra, hogy a filozófia szentesítse; ezzel a filozófia az állam számára szükségtelenné válik. Ha már nem tartja meg professzúráit, vagy – ahogy a közeljövőre vonatkozóan feltételezem – már csak látszólagos és tessék-lássék módon tartja fenn azokat, akkor ebből meglesz a maga haszna – de fontosabbnak tűnik számomra az, hogy ebben az egyetem is megtalálja a maga számítását. Legáltalában azt kellene gondolnom, hogy a valódi tudományok székhelyeinek abban kellene látnia támogatott voltát, ha egy fél- vagy negyed tudománnyal függetlenedni tudna a közösségtől.

nak tűnik számomra az, hogy ebben az egyetem is megtalálja a maga számítását. Legalábbis azt kellene gondolnom, hogy a valódi tudományok székhelyeinek abban kellene látnia támogatott voltát, ha egy fél- vagy negyed tudománnyal függetlenedni tudna a közösségtől. Ezenkívül az egyetemek tiszteletre méltó jellegével kapcsolatban fölöttébb különös az, hogy elsősorban nem azon diszciplínáktól akarnak megválni, melyeket maguk az egyetemi végzettségű emberek sem becsülnek sokra. A nem egyetemi végzettségűeknek ugyanis jó okuk van arra, hogy bizonyos általános megvetéssel viseltessenek az egyetemekkel szemben; szemükre vetik, hogy gyávák, hogy a kicsik a nagyoktól tartanak, a nagyok pedig a nyilvánosságtól, s hogy a magasabb kultúra dolgaiban nem előremennek, hanem lassan és megkésve kullognak ezek után; valamint hogy már egyáltalában nem tartják magukat a mérvadó tudományok tulajdonképpeni alapirányához. Így például nagyobb buzgalommal folytatnak nyelvi tanulmányokat, mint valaha – anélkül, hogy önmaguk számára szigorúbb nevelést tartanának szükségesnek a szóban és az írásban. Az indiai ókor megnyitja kapuit, és ismerőinek alig más a viszonya az indiaiak legmaradandóbb műveihez, filozófiáihoz, mint az állaté a lírához; jóllehet az indiai filozófia ismertté válását – más korokhoz viszonyítva – már Schopenhauer is századunk egyik legnagyobb eredményének tartotta.³⁴ A klasszikus ókor tettség szerinti ókorra változott; többé már nem klasszikus és példászerű, ahogy tanítványai bizonyítják – akik valóban nem példászerű emberek. Hová tűnt Friedrich August Wolf³⁵ szelleme, melyről Franz Passow³⁶ azt mondhatta: úgy jelenik meg, mint egy ízig-vérig patrióta, igazán humánus szellem, melynek mindenesetre meglenne az ereje ahhoz, hogy egy világrészt hozzon erjedésbe és borítson lángba – hová tűnt ez a szellem? Ezzel szemben az egyetemekre egyre inkább a zsurnalizmus szelleme hatol be és nem ritkán épp a filozófia képében; tükörfényesre pucolt előadás, Faust és Bölcs Nánán az ajkakon, ízléstelen irodalmi lapjaink nyelvezete és nézetei, újabban a szent német zenéről való fecségés, mi több, „Goethe”- és „Schiller”-tanszékek követelése – nos, az ilyen jelek arról tanúskodnak, hogy az egyetem szelleme a korszellemmel kezd felcserelődni. Számomra az tűnik a legértékesebbnek, ha az egyetemek falain kívül jön létre egy magasabb ítélőszék, amely – az általuk megkövetelt képzést illetően – még czekek az intézményeket is felügelné és irányítaná; mihelyt a filozófia kíválik az egyetemekből, s ezzel minden méltatlan szemponttól és ködösítéstől megtisztul, nem is lehet már más, mint ilyen ítélőszék: állami hatalom, anyagi juttatások és kitüntetések nélkül tudja majd szolgálatát teljesíteni, függetlenül a korszellemről, s hasonlóképpen a töle való félelemtől is mentesen – rövidre fogva: úgy ahogy Schopenhauer élt az őt körülvevő úgynevezett kultúra bírójaként. Ily módon a filozófus az egyetemnek is hasznára válhatna – ha nem ártja magát bele, hanem inkább bizonyos tisztaságból veszi szemügyre azt.

Végül is azonban – mit érdekel bennünket egy állam fennállása, az egyetemek támogatása, ha mindenekelőtt a filozófia létéről van szó e sárteken! vagy – hogy semmi kétséget se hagyjak afelől, amit gondolok – ha összehasonlíthatatlanul több múlik azon, hogy lesz-e filozófus a földgolyón, mint azon, hogy egy állam vagy egy egyetem fennmarad-e vagy sem. Abban a mértékben, ahogy a közvélemény súlya alatt a szolgaság és a szabadság veszélye növekszik, emelkedhet a filozófia tekintélye; a legmagasabbra a hanyatló római köztársaság földindulásainak korában és a császárság idején emelkedett, amikor a filozófia és a történelem neve ingrata principibus nomina³⁷ lett. Brutus többet tesz a filozófia méltósága érdekében, mint Plátón; oly korok ezek, melyekben az etika megszűnik közhelynek lenni. Ha a filozófiát manapság nem sokra becsülik, akkor fel kell tennünk a kérdést: vajon napjainkban miért nem áll ki egyetlen nagy hadvezér és államférfi sem mellette? Nos, hát azért nem, mert abban a korban, amikor a filozófia nyomába eredt, filozófia képében egy gyöngécske fantomra lett, ama tudálékos katedrabölesességre és -óvatosságra; rövidre fogva azért nem, mert a filozófia időközben nevetségessé vált számára. A filozófia azonban egyúttal félelmetes dolog is kellene hogy legyen a számára; azoknak az embereknek, akik arra hivatottak, hogy hatalomra tegyenek szert, tudniuk kellene, hogy a hősiesség milyen forrása buzog benne. Egy amerikai elmondhatja nekik, mit jelent egy nagy gondolkodó, aki félelmetes erők új központ-

ahogy nincs semmi a tudományban, ami ne változhatna meg máról holnapra, hasonlóképpen egyetlen irodalmi tekintély sem érvényes többé, még az úgynevezett örök hírességek sem; mindazon dolgok, amelyek az ember számára ezidőtájt értékesek és fontosak, csak azon eszmék kontóján lehetségesek, melyek az illető szellemi horizontján bukkannak fel, és amelyek a dolgok mostani rendjét éppúgy meghatározzák, ahogyan egy fa saját termését. *A kultúra új foka rögvést az ellentétébe fordítaná az emberi törekvések egész rendszerét.*³⁸ Nos, ha az ilyen gondolkodók veszélyesek, akkor természetesen érthető, miért is veszélytelenek a mi egyetemi gondolkodóink; mert gondolataik oly békésen tenyésznek a szokványosságban, mint ahogy minden fa a maga gyümölcsét termi; nem rettentenek meg, semmit sem fordítanak ki a sarkából. Egész tevés-vevésükről azt lehetne mondani, amit Diogenész mondott, mikor valaki egy filozófust dicsért előtte: „Ugyan, miféle nagy dolgot tud felmutatni, hisz oly régen foglalkozik filozófiával és még senkit sem szomorított el?” Igen, az egyetemi filozófia sírkövére a következőt kellene vésní: „Senkit sem szomorított el”. De ez természetesen sokkal inkább egy öreg hölgy dicsérete, mint az igazság istennőjéé, és nem meglepő, ha azok, akik amaz istennőt csak mint élemedett korú hölgyet ismerik, maguk csak igen kevésé férfiak, ezért – ildomosan – a hatalom emberei egyáltalában nem veszik őket figyelembe többé.

S ha ez így van korunkban, akkor a filozófia méltósága porba hullott: úgy tűnik, hogy maga a filozófia holmi nevetségés vagy közömbös dologgá vált; így a filozófia minden igazi barátjának az a kötelessége, hogy tanúbizonyságot tegyen e tévedéssel szemben, és legalább annyit mutasson, hogy a filozófiának csak ama bizonyos hamis szolgái és méltatlan tisztviselői nevetségésesek vagy közömbösek. Sőt, még jobb, ha ők maguk tettekkel bizonyítják, hogy az igazság szeretete félelmetes és roppant horderejű dolog.

Egyet s mást már bebizonyított Schopenhauer – és napról-napra többet fog bebizonyítani.

JEGYZETEK

A jegyzetek összeállításánál messzemenően felhasználtuk a kritikai kiadás jegyzetapparátusát (Friedrich Nietzsche: Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe. Band 14. Deutscher Taschenbuch Verlag, de Gruyter, München, 1980).

1. Vö. Paul de Lagarde kijelentését 1872-ből: „A maga nemében minden egyes ember egyedüli, mivel egy egyszeri, soha vissza nem térő folyamat eredménye.” *Deutsche Schriften*, 2Bde., Göttingen 1878-1881. I. kötet 72. o.
2. Mandeville: A méhek meséje című munkája alcímének parafrázisáról van szó: magánvétek - közhaszon.
3. Oliver Cromwell R. W. Emerson: *Versuche* című munkájában. Hannover, 1858. 237. o.
4. Vö. B. Cellini: *Vita* I, 2.
5. Vö. Montaigne: *Essais*. III. könyv. 5. fejezet.
6. Goethe: *Utazás Itáliában*, IV. rész. 1786. október 9.
7. Walter Bagehot: *Der Ursprung der Nationen*. Leipzig: 1874. 167. o.
8. Vö. ezzel kapcsolatban a *Túl jön és rosszon* 209. pontját.
9. Heinrich von Kleist Wilhelmínének és Ulrikének 1801. március 22-23-án.
10. Vö. W. Gwinner: *Arthus Schopenhauer aus persönlichem Umgange dargestellt*. Leipzig: 1862. 108. o.
11. Goethe: *Faust* I, 376. sor.
12. Richard Wagner: *Tannhäuser*. II. felvonás. 4. szín.
13. Goethe: *Wilhelm Meister tanulódévei*. VIII. könyv. 5. fejezet.

14. Goethe: *Faust I*, 1379-1381. sor.
15. Vö. uo. 1339-1341. sor.
16. Vö. Arthur Schopenhauer's *Sämmtliche Werke* (Frauenstadt-Ausgabe. Leipzig: 1873-4. 2. Band. *Die Welt als Wille und Vorstellung*. 726. o.
17. *Parerga és paralipomena*. III. kötet. Budapest: é.n. 450-451. o.
18. Goethe: *Wilhelm Meister tanulólévei*. VI. könyv, Egy szép lélek vallomása.
19. Goethe Charlotte von Steinnek 1785. március 3-án.
20. Vö. Goethe: *Faust I*, 328-329. sor.
21. Vö. Cosima Wagner naplóbejegyzését 1874. augusztus 6-án: „Nietzsche professzor azt meséli, hogy Du Bois-Reymond Berlinben egy olyan akadémiára tett javaslatot, melyen Goethe – Lessinggel ellentétben – úgy szerepel, mint a német nyelv megrontója.”
22. Vö. Richard Wagner: *Über das Dirigiren*. Gesammelte Schriften und Dichtungen. Leipzig: 1871-1873. 387. o.
23. A tehetség megrontója a has.
24. *Parerga és Paralipomena*. IV. kötet, Budapest: é.n. 158. o.
25. Vö. Dániel Könyve 5,7.
26. „s élete sem drágább neki, mint az igazság”. A *Parerga és Paralipomena* mottója. *Juvenalis szatírai*, 4, 91. (Muraközy Gyula fordítása).
27. Vö. János Evangéliuma 20,17.
28. Vö. János Evangéliuma 3,8.
29. Heinrich Ritter (1791-1869) német filozófus, filozófiatörténész. Fő műve: *Allgemeine Geschichte der Philosophie*, Hamburg, 1829-1855, 12 kötet.
30. Christian August Brandis (1790-1867) német nyelvész és filozófiatörténész. Fő műve: *Handbuch der Geschichte der griechisch-römischen Philosophie*, Berlin: 1835-1866, 3 kötet
31. Eduard Zeller (1814-1908) filozófiatörténész. Fő műve a monumentális görög filozófia története.
32. Kb. az i.sz. III. század első felében élt író. Fő művét a híres filozófusok életéről írta (tíz könyvben).
33. Vö. Máté Evangéliuma 7,3.
34. Schopenhauer: *Die Welt als Wille und Vorstellung* I. kötet, XII. o. (*Vorrede zur ersten Auflage*).
35. Friedrich August Wolf (1759-1824) a klasszika-filológia tudományának tulajdonképpeni megalapítója Németországban.
36. Franz Passow (1786-1833) német klasszika-filológus.
37. az uralkodók számára gyűlöletes nevek.
38. R. W. Emerson, Id. mű: 226. o.